

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Český egyptologický ústav

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Bc. Dorotea Wollnerová

Hračky a dětství ve starověkém Egyptě

Toys and childhood in ancient Egypt

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jaromír Krejčí, PhD.

Praha 2014

Ráda bych poděkovala v první řadě vedoucímu své práce Doc. PhDr. Jaromíru Krejčímu, PhD. za velkou pomoc a radu při psaní práce, Mgr. Renatě Landgráfové, PhD. za pomoc při překladech přípisů ikonografických scén, dále rodičům za bezmeznou podporu a manželovi za jeho neutuchající víru v to, že práci dokončím.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. 4. 2014

podpis autorky

Abstrakt

Práce se zabývá evidencí a vyhodnocením archeologických, písemných a ikonografických pramenů, které lze využít pro studium hraček ve starém Egyptě. Chronologicky je práce vymezena rozmezím od Archaického až do Římského období. Na základě pramenů se autorka pokouší o reinterpetaci nálezů v egyptologické literatuře tradičně spojovaných s hrou – hračkami a také o bližší poznání kontextu her a vztahu dětí k nim. Součástí práce je i obecné zhodnocení problematiky dochování a rozpoznávání tohoto druhu předmětů v archeologickém materiálu.

Klíčová slova

hračka, hra, dítě, dětství, Egypt

Abstract

The aim of the thesis is to record and evaluate archeological, written and iconographic evidence that may be used for the study of toys of ancient Egypt. Chronologically, the thesis focuses on the times from the Archaic to the Roman Period. Based on the evidence, the author attempts to reinterpret the findings that are traditionally, in Egyptologic literature, considered to be related to play and games. She also strives for detailed understanding of the context in which games were played as well as identifying the position of children within this context. The thesis discusses general problems with conserving and interpreting such kinds of evidence in archeological materials.

Keywords

toy, play, child, childhood, Egypt

OBSAH:

1	ÚVOD	7
2	ARCHEOLOGIE HRAČEK.....	10
3	IKONOGRAFICKÉ DOKLADY DĚTSKÝCH HER A HRAČEK.....	16
3.1	SCÉNY S HRAČKAMI.....	18
3.1.1	<i>Hry s míčem.....</i>	<i>18</i>
3.1.2	<i>Hry s tyčemi a klacky.....</i>	<i>21</i>
3.1.3	<i>Hry se zvířaty.....</i>	<i>23</i>
3.2	SCÉNY S DĚTSKÝMI HRAMI BEZ HRAČEK.....	29
3.3	SHRNUTÍ	38
4	ARCHEOLOGICKÉ DOKLADY HRAČEK V EGYPTĚ (ODBDOBÍ DO PŘÍCHODU MAKEDONCŮ).....	40
4.1	MÍČE.....	40
4.2	FIGURKY ZVÍŘAT	42
4.3	ANTROPOMORFNÍ FIGURKY – PANENKY?	50
4.4	KÁČI.....	53
4.5	TZV. „TIPCATS“.....	54
4.6	KUŽELKY	54
4.7	UNIKÁTNÍ NÁLEZ DĚTSKÉ HRY „BAWAWA“	55
5	ARCHEOLOGICKÉ DOKLADY HRAČEK DOBY PTOLEMAIOVSKÉ A ŘÍMSKÉ.....	59
6	ZÁVĚR	63
	LITERATURA	65
	SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH	72

1 ÚVOD

Staroegyptská kultura fascinuje svými několik tisíciletí dlouhými dějinami, o kterých do dnešních dob svědčí monumentální stavby, nádherné reliéfy, velké množství písemných dokumentů a archeologických pramenů.

Zásadní část staroegyptské kultury ale vytvářeli běžní obyvatelé této země. Studium jejich každodenních starostí, toho, jak bydleli, jak se oblékali, jak si vařili a mnoha dalších aspektů je proto neméně podstatné a zajímavé. Sonda do každodenního života Egyptanů nám může tuto kulturu přiblížit a učinit ji pro nás pochopitelnější.

Součástí života lidí ve všech společnostech byla také péče o děti, jež měla v Egyptě, tak jako v jiných kulturách, velmi důležitou úlohu. Děti byly dědici svých rodičů, o které měly také povinnost se postarat ve stáří i během nemoci. Rodiče se podle svých možností snažili svým dětem zajistit co nejlepší vzdělání, aby mohly dosáhnout co nevyššího společenského postavení a v budoucnu pokračovat v zaměstnání svých rodičů. Z mnoha dokladů ale také víme, že děti byly pomocníky při různých pracích v domácnosti, na poli nebo v dílně. Jejich život se ale samozřejmě neskládal pouze z práce a, v případě bohatších vrstev, učení se. Tak jako všude na světě si egyptské děti rády hrály. A právě hračky jsou hlavním předmětem této práce.

Při studiu jakéhokoli kulturně-historického fenoménu používáme tři druhy pramenů – písemné, ikonografické a archeologické. V předložené práci se tedy projdeme tyto kategorie a podíváme se, ze kterých a nakolik je z nich možné čerpat informace pro studium hraček ve starém Egyptě.

Jednoznačně nejslabším pramenem jsou písemné dokumenty. Nemáme žádný zdroj, který by přímo o hračkách hovořil. Známe pouze jednotlivá slova, která se týkají dětských her a která shromáždili ve svém slovníku R. Hannig a P. Vomberg (1998, 464-465). Přípisky také pomáhají při ikonografickém rozboru scén, na nichž je hra dětí zachycena. Výjimečným pramenem je dopis z Ptolemaiovské doby, který napsaly dvě dívky svým mladším sestrám. Hra je v tomto textu zmíněna pouze obecně na jeho konci starší Apollonia a Eupons nabádají mladší sestry, Rhasion a Demarion, ať si nehrají venku na dvoře, ale raději se zdržují uvnitř (P. Athens 60 - Bell 1948, 94; Gazda – Wilfong 2004, 30).

Ikonografické prameny už nám pomohou více. Na stěnách hrobek můžeme nalézt množství vyobrazení dětí při různých typech her, o kterých je pojednáno v samostatné kapitole této práce (kap. č. 3). Přímo hračky jsou zde ovšem zobrazeny velmi zřídka a pouze některé druhy. Ve své práci jsem postupovala tak, že jsem se scény z hlediska této práce důležité snažila popsat, vyhledat analogie a následně je zanalyzovat. Většina vyobrazení pochází z hrobek vysokých úředníků, které je možné datovat do průběhu 5. a 6. dynastie. Zvláštní skupinu pak tvoří scény ze středoříšských hrobek v Bení Hasanu, které jsou jedinými ikonografickými prameny využitelnými k tématu z tohoto období. Výjevy z hrobek datovaných do pozdějších období už děti při hře nezobrazují, jedinou výjimku představují vyobrazení princezny s gazelkou v ruce z hrobky v Amarně a motiv dítěte držícího ptáka, např. z Inherkauovy hrobky v Dér el-Medíně. O tom, jestli tento pták představuje domácího mazlíčka (tedy „hračku“), bude diskutováno.

Nejbohatším pramenem, který pro studium tohoto typu artefaktu lze využít, jsou archeologické nálezy. Známe celou řadu předmětů, které byly jako hračky interpretovány. V této práci jsou ve čtvrté kapitole řazeny podle jednotlivých typů hraček. Jednotlivé předměty jsem se snažila popsat, analyzovat, diskutovat na základě odborné literatury a poté interpretovat. Práce obsahuje přílohu s obrazovým materiálem, na který je v textu odkazováno. Je však nutné přiznat, že tento druh pramenu může být zároveň velmi zrádný. Zvláště pokud neznáme jasný kontext, ve kterém byl předmět nalezen (což je bohužel velmi časté), je velice obtížné předměty správně interpretovat. I přes toto omezení se však musíme o rozpoznávání hraček v archeologickém materiálu dále pokoušet, například komparací a hledáním analogií.

Časově je práce vymezena rozmezím od archaického až do římského období. Doba Ptolemaiovská a Římská je zpracována v samostatné, páté, kapitole, protože nálezy i jejich kontexty se od těch předchozích značně liší, poprvé v této době také můžeme uvažovat o specializované výrobě hraček. Při práci jsem se snažila využívat i některé poznatky z oblasti etnologie a také pedagogiky, metodologie je částečně popsána také v obecnější kapitole č. 2. Vyhodnocení obsahuje kapitola č. 6.

Tato práce si klade za cíl shromáždit a analyzovat jednotlivé druhy pramenů k tématu hračky ve starém Egyptě a pokusit se na jejich základě o bližší poznání světa dětí této starověké kultury.

2 ARCHEOLOGIE HRAČEK

Dítě a hra – pojmy, které jsou nerozlučně spjaté. Hra nás provází po celý život, v jednotlivých životních etapách má rozdílné podoby, nejvíce je však jistě spojována s dětstvím. Děti si hrají po celém světě, v různých kulturách a různých dobách hra má a měla svou specifickou formu, jisté však je, že se bez ní děti neobejdou, ať už žijí v evropských městech, amazonském pralese nebo třeba na afrických savanách. Hra je jedním ze základních aspektů dětství napříč kulturami i časem, tento rys dokonce nenacházíme pouze u lidí, ale sdílíme ho i s dalšími druhy savců (Baxter 2005, 62).

Co vlastně hra je? F. Hughes (2010, 4-5) ji vymezuje na základě pěti kategorií:

1. Hra musí být vnitřně motivována, dělána pouze pro uspokojení z ní samé.
2. Hra musí být konána dobrovolně, účastníci si ji svobodně zvolí, pokud jsou děti k dané aktivitě nuceny, samy ji jako hru nevnímají.
3. Hra musí být příjemná, musí přinášet potěšení.
4. Hra nemusí být jen reálná, skutečná, může jít o zkreslení reality, děti si často hrají na imaginární věci, hrají vymyšlené role ve vymyšlených světech.
5. Do hry musí být hráč aktivně zapojen, dítě se zapojuje fyzicky, psychicky nebo obojím způsobem.

Zásadním rozdílem mezi hrou a prací je fakt, že práce je na rozdíl od hry vždy (i v případě, že nás baví a užíváme si jí) motivována zvnějšku, cílem je vydělat peníze, získat status, úspěch apod. (Hughes 2010, 6). Hra je součástí socializačního procesu rozvíjejícího psychické i sociální dovednosti (Kamp 2001, 19).

Ke hře velmi často patří také hračky. Ty jsou definujícím artefaktem, který tvoří rozdíl mezi dětstvím a dospělostí (Crawford 2009, 57). Reprezentují kategorii materiální kultury, která může být spojena výlučně s dětmi, stejně tak jako dětské hry představují chování, kde jsou děti primárními účastníky (Baxter 2005, 62). Můžeme tedy velmi důvodně předpokládat, že ani v minulosti nebyly v tomto děti jiné, ale jistě si také hrály a používaly k tomu množství hraček. Jak je tedy možné, že mezi archeologickými nálezy tento druh artefaktu ve většině případů chybí?

Diskuze o materiální kultuře prokázaly, že existuje dynamický a důležitý vztah mezi předměty, lidmi a kulturou. „Sociální život“ předmětů, tedy to, co se děje s předměty od jejich vyrobení po jejich zánik (případně po okamžik, kdy jsou vyřazeny

z užívání), je důležitým nástrojem pro pochopení kultury. Interakce s každodenní materiální kulturou je klíčem ke způsobům, jakými lidé tvoří, upevňují a rozvíjejí svou sociální a kulturní identitu (Crawford 2009, 57-58).

Archeologové dříve nebrali v potaz vliv dětí na archeologické depozity. Až během posledních několika málo desetiletí přinesla nová etnografická pozorování a experimentální archeologie nový pohled, který činí definici hračky problematickou – děti byly producenty stejně jako konzumenty materiální kultury a dětská hra měla dopad na archeologický materiál uložený na lokalitě. Během posledních desetiletí si však tento fakt archeologové již uvědomují. Jak je tedy možné, že doklady dětských her v archeologickém materiálu stále v obecném měřítku chybí?

Jako odpověď by se nabízelo konstatování, že hračky mohly být z organických materiálů, které se do dnešních dob nedochovaly. To může být do značné míry pravdivé, nelze se ale jistě domnívat, že z takovýchto materiálů byly všechny hračky (Crawford 2009, 57). Odpověď lze tedy hledat spíše v tvrzení, že interakce dětské hry a archeologického záznamu není primárním zájmem archeologů a v archeologických zprávách jí tak není přikládána důležitost.

Nálezy jsou často tříděny podle předpokládané funkce, jak ale poznamenala Jo Sofaer Derevenski - identifikace předmětu jako hračky slouží pouze k jeho odsunutí z hlavní diskuze o artefaktech a tento předmět pak získává jiný, okrajový status. V momentě, kdy je předmět označen za hračku, význam tohoto artefaktu se posouvá na úroveň kuriozity (Crawford 2009, 59). Archeologové zabývající se dětstvím se tak snaží většinou poukazovat na jinou interakci dětí s materiálem – na jejich roli výrobců a pomocníků. Tento přístup sice zdůrazňuje ekonomickou a sociální roli dětí, ale zároveň tím privileguje dospělé před dětmi, a co je důležitější - nereflexuje interakci dítěte s okolním prostředím během her (Crawford 2009, 59).

Předmět se může dostat dítěti do rukou různými způsoby – může mu ho dospělý záměrně darovat nebo ho mohou dospělí přestat používat a dítě si ho vezme, přičemž činnost dítěte může být příčinou vyloučení předmětu ze světa dospělých (dítě může předmět např. rozbít). Existují ale i předměty, jako jsou třeba kamínky, klacíky apod., které se nikdy součástí světa dospělých nestávaly, ale děti je do své hry zahrnovaly.

Během svého „života“ se tak předmět může stát hračkou (i když jeho primární funkcí bylo něco zcela jiného), a to buď jen dočasně, nebo trvale.

Dětství je charakteristické svou proměnlivostí – fyzickou i mentální. Děti se postupem času vyvíjí, mění se i předměty, se kterými manipulují, předmět se tedy může stát dítěti hračkou jen na určitou dobu, v určitou vývojovou fázi dítěte. Takovéto dětské přisvojení si a transformování předmětu však může mít na předmět jako takový fyzický dopad, i když třeba jen nepatrný a pro archeology neviditelný. Nicméně kontakt s dítětem přesouvá předmět, i když třeba jen krátce, do nové klasifikace a nového vztahu s uživateli (Crawford 2009, 63). Co se děje s konkrétním artefaktem je záležitost relevantní pouze pro toho, kdo s ním přichází do kontaktu. Hračky tak mají svůj význam daný dětmi, které si s nimi hrají (Crawford 2009, 58). Pokud se ale předmět stane hračkou v poslední fázi svého užívání, byl trvale přesunut ze světa dospělých do světa dětí, jsou tedy děti těmi posledními, které předmět používaly před jeho depozicí a archeologizací. Je proto třeba zvažovat možný dopad dětského užívání předmětu na tyto procesy.

Badatelka Sally Crawford (2009, 59) rozděluje celý korpus materiální kultury ve vztahu k dětem do tří skupin:

1. předměty, o kterých panuje mezi archeology všeobecná shoda, že sloužily jako hračky
2. předměty, které by mohly být hračkami na základě analogie s předměty skupiny 1 nebo na základě kontextu
3. předměty, které nemohou být spojeny s dětskou hrou ani na základě analogie ani na základě kontextu

Předměty skupiny 1 jsou bohužel samozřejmě nejvzácnější. Můžeme je rozpoznávat za pouze velmi limitovaných okolností, kdy máme k dispozici písemné a ikonografické doklady zobrazující dítě hrající si s artefaktem. Tento artefakt pak můžeme bezpečně považovat za hračku. Tento případ ale můžeme nalézt pouze u kultur s četnými a dostupnými historickými prameny. Například v případě Mezopotámie byla takto identifikována chrastítka, švihadla, míče a mnoho dalších (Dräffkorn Kilmer 1993, 362). Do skupiny 1 patří zkrátka předměty vytvořené pro děti se specifickým záměrem, aby si s ním dítě hrálo, a v případě, že můžeme v pramenech doložit, že si

s nimi děti skutečně hrály. Správnější je však snad říci, že předměty spadající do skupiny 1 jsou ty, které byly vyrobeny speciálně pro děti, aby strávily čas jejich používáním takovým způsobem, který zaujme jejich pozornost a dovolí jim vyjádřit a poznávat okolí skrze manipulaci s artefakty, které nebyly určeny pro užívání dospělými (Crawford 2009, 60).

Je však zjevné, že zde existuje korelace mezi společnostmi s doklady hraček a společnostmi s písemnými a ikonografickými prameny. Právě Egypt by mezi tyto společnosti mohl patřit, protože nám nabízí velké množství pramenů. Prameny týkající se hraček jsou shromážděny v této práci. Je však nutné zdůraznit, že jich není dostatečné množství k tomu, abychom mohly konstatovat, že hračky v Egyptě dokážeme dobře rozpoznat. Předměty z protohistorie a prehistorie ale není možné zařadit do této skupiny vůbec, protože jejich funkci nemůžeme podložit prameny. Je také důležité zdůraznit, že předměty skupiny 1 nezahrnují všechny hračky, které byly pro děti vyrobené, ale pouze ty, které archeologové dokážou rozpoznat.

Skupina 2 zahrnuje daleko větší množství artefaktů. Patří sem ty předměty, které by mohly být za hračky považovány na základě analogie nebo kontextu, ale nemůžeme to přesvědčivě doložit (Crawford 2009, 60). Patří sem např. miniatury, které jsou často za hračky považovány, a mnozí autoři i doložili, že miniaturní figurky či nástroje sloužily dětem na hraní (Park 1998). Zde je ale nutná velká opatrnost, protože miniatury mohly sloužit také k jiným účelům, například rituálním. Tento přístup je široce doložen právě z Egypta, kde miniaturní nádoby nesloužily jako „nádobíčko pro panenky“, ale plnily důležitou funkci v rámci zádušních kultů zesnulých (Bárta 2008, 284-285).

Do *skupiny 3* patří artefakty, které nemohou být žádným způsobem spojeny s dětskou hrou, tedy nemohou být zařazeny do skupiny 1 ani 2 (Crawford 2009, 61). Jedná se tak o veškeré ostatní artefakty a tato skupina je tedy logicky největší.

Z výše uvedeného vyplývá, že definice hraček ze skupiny 1 a 2 se vztahuje pouze k předmětům, které minulí či současní dospělí označili za hračky (Crawford 2009, 61). Co to ale hračka vlastně je? Můžeme ji definovat?

Pedagožka V. Komárková ve své knize *Hračky ve světě dítěte* předkládá následující definici: „Hračka je takový předmět, který ve skutečnosti nemá jiné funkce, jiného poslání, než sloužit dětské hře. Ostatní předměty denní potřeby, kterých dítě

užívá jako hraček, nejsou hračkami v pravém slova smyslu.“ (Komárková 1954, 16). Pokud bychom se této definice drželi, nesměli bychom mezi hračky zařadit žádné předměty, které mají i jinou funkci, než sloužit dětské hře. Sami ale dobře známe ze své vlastní zkušenosti i ze svého okolí, že děti si rády hrají i s jinými předměty, než jsou hračky speciálně vyrobené ke hře. Hrají si s předměty, které primárně slouží ke zcela jinému účelu, např. vařečkami, nebo přírodninami - kamínky, klacíky, atd. Tato příliš úzká definice hračky vylučuje děti z naprosté většiny materiální kultury, protože nebere v potaz, že hračkou může být jakýkoli předmět, se kterým si dítě hraje. Nejsou sice hračkami v pravém slova smyslu, jak říká V. Komárková, ale pro rozpoznání hraček v archeologickém materiálu je velmi podstatné právě uvědomění si faktu, že hračka není předmětem s jedinou funkcí, jednotným a statickým uvnitř definované kategorie hračky.

Antropologové rozlišují dva druhy dětské hry. Jedná se jednak o hru, kdy si dítě hraje s hračkami, které mu dal dospělý, hra odpovídá představám dospělých a je tedy motivována zvnějšku. Druhou kategorií je hra, kdy si hračky vytvořily samy děti nezávisle na dospělých a tato hra je motivována zevnitř. Antropoložka Helen Schwartzman používá termíny „adult-structured play“ a „child-structured play“ (Schwartzman 1976, 1986). Jane Eva Baxter poukazuje na to, že „child-structured play“ je archeologicky méně viditelná, protože často nezachází s předměty, které jsou obecně identifikovány jako hračky (Baxter 2005, 63).

Určení, zda je předmět hračkou nebo není, závisí na tom, kdo a jak tento předmět používá. Pokud ho použije dítě na hraní, pak hračkou je. Takřka všechny předměty měly a mají potenciál být dětmi použity jako hračky. Etnolog J.-P. Rossie se dlouhodobě věnuje výzkumu her a hraček u severoafrických společností a ve svém článku *Children's creativity in toys and play in Morocco, the Tunisian Sahara and peace education* píše: „Dvou a půlletý chlapec z kmene Ghrib z tuniské Sahary si hrál s jednoduchým prkénkem, v jeho hře ale představovalo běžícího velblouda. Tato proměna prkénka na velblouda ukazuje, že zásadní je hráčův záměr a materiál použitý na hračku zůstává sekundární, protože může být nahrazen mnoha jinými materiály nebo dokonce vytvořen z hráčova těla. Toto dítě pouze vybralo nejvhodnější dostupný

předmět, který představoval ústřední postavu v jeho hře založené na každodenních událostech jeho polokočovné společnosti.“ (Rossie 2004, 1).

To, jestli předmět jako hračka použit byl, pak může mít přímý dopad na jeho depoziční procesy v archeologickém záznamu. Na některých hračkách ze středověkého Novgorodu byly např. nalezeny otisky dětských prstů či zubů, tedy jasný důkaz, že dítě tento předmět drželo v ruce (osobní sdělení Bc. O. Zapletalové). S. Crawford zase poukazuje na příklad výzkumu anglosaského sídliště Mucking v Essexu, kde byly nalezeny skupiny předmětů, které obsahovaly fragmenty kostí, do kterých byl vyvrtán otvor. Tyto kosti, které autoři výzkumu nebyli schopni interpretovat, Sally Crawford označuje jako analogické k tzv. bzučícím kostem, které jsou nalézány v kontextu s Vikingy a o kterých se soudí, že byly užívané dětmi (McAlister 2008, 309-310). Pokud tedy přijmeme tuto domněnku, pak by mohly být i ostatní předměty nalezené ve stejném kontextu spojené s dětmi. S. Crawford tedy soudí, že toto můžeme považovat za příklad, kdy charakteristická dětská vlastnost – sbírání nejrůznějších předmětů, vytváření dětských „pokladů“ – ovlivňuje archeologické depozity (Crawford 2009, 67).

Jak již bylo řečeno, fakt, jestli byl předmět použit jako hračka během svého „života“, není ve většině případů možné z archeologického záznamu vyčíst, proto i já se budu ve své práci zabývat primárně předměty ze skupiny 1 a 2 podle rozdělení Sally Crawford. Je však třeba mít stále na paměti, že toto není kompletní výčet hraček egyptských dětí, ale pouze předmětů, které my jako badatelé za hračky označujeme. Děti ve starověkém Egyptě si jistě hrály s mnoha předměty, archeologicky jsme však schopni zachytit pouze některé z nich.

Je ovšem úkolem archeologů snažit se hledat nové možnosti a metody, jak hračky v archeologickém materiálu rozpoznávat, a především je nutné, aby si byli stále vědomi možnosti interpretace artefaktu jako předmětu používaného dětmi na hraní.

3 IKONOGRAFICKÉ DOKLADY DĚTSKÝCH HER A HRAČEK

Důležitým pramenem pro poznání světa dětí starověkého Egypta je ikonografie. Malovaná i reliéfní výzdoba hrobek, chrámů a další architektury působivě zobrazuje scény, které nám lépe pomáhají pochopit mnoho aspektů každodenního života starých Egyptanů, o kterých bychom se z jiných pramenů nedozvěděli, přinejmenším pouze částečně a útržkovitě. Ikonografické doklady nám také mohou napomoci porozumět dokladům archeologickým, na scénách můžeme vidět způsob používání různých nástrojů, technologické postupy jejich výroby, postup přípravy pokrmů a mnoho dalšího, nápomocné jsou nám také nápisy, které je jednotlivé scény často doprovází. Ikonografie nám ukazuje živou kulturu. Egyptské umění má ale samozřejmě i svou symbolickou rovinu, na kterou nesmíme zapomenout při interpretaci jednotlivých scén. V této kapitole se ale budu zabývat především zobrazeními dětí, zejména při činnosti pro ně nejpřirozenější – při hře.

Nejprve je třeba se zaměřit na zobrazení dětí jako takových a jejich ikonografickou identifikaci. Vyobrazení dětí není v Egyptě nijak vzácným jevem, naopak, s dětmi se setkáváme poměrně často. Zvláště vhodným pramenem pro jejich studium jsou vyobrazení v soukromých hrobkách v rámci scén z každodenního života. Jak ale poznáme, že daná postava představuje dítě?

Španělská badatelka Myriam Seco Álvarez, která se zabývala zobrazením dětí v průběhu 18. dynastie (Seco Álvarez 2010; k zobrazení dítěte také Strouhal 1994, 25-26), vymezuje několik kritérií, která k identifikaci dítěte poslouží (přehledně tato kritéria také v: Velasco Pérez 2012). Je však důležité si uvědomit, že tato kritéria se v průběhu času měnila a na jednotlivých vyobrazeních jsou různě kombinována. Musíme si totiž uvědomit, že dítě bylo v Egyptě fyziognomicky vykreslováno jako dospělý, protože nebyl mezi ním a dospělým žádný fyziologický rozdíl. Vypouklá břicho, růžová kůže a v poměru k ostatnímu tělu mírně větší velikost hlavy k tělu, tedy znaky dětí, na jaké jsme zvyklí z pozdějších vyobrazení, se v Egyptě neobjevovaly (Seco Álvarez 2010, 156).

Mezi hlavní kritéria, která napomáhají identifikaci dětí, tedy patří:

- Dětská kadeř. Většinou byla na pravé straně jinak vyholené hlavy, jednalo se tedy stejný způsob zobrazování, jako mívá mladý bůh Hor. Někdy vypadá jako pouhý pramínek vlasů, někdy připomíná spíše culík nebo dokonce cop (viz klasifikace této dětské kadeře pro dobu Střední říše (Lange - Schäfer 1902, Taf. LXIV Abb. 86-106, Taf. LXVII-LXVIII Abb. 159-187). Schematizovaná kadeř byla zároveň hieroglyfickou značkou pro „dítě“ nebo „mládí“ (Strouhal 1994, 26). Musíme však být opatrní, protože podobnou kadeř nosili také kněží *sm*, kteří při královských pohřebních obřadech hráli úlohu následníka trůnu (Velasco Pérez 2012, 218; Strouhal 1994, 26).
- Velikost postavy. V tomto případě se ale musíme mít obzvláště na pozoru, protože menší postava automaticky neznamena, že se jedná o dítě. Rozdílné velikosti postav v egyptském umění vyjadřují většinou rozdílné společenské postavení.
- Nahota. Vzhledem k egyptskému klimatu se zdá pochopitelné a přirozené, že děti zřejmě běžně běhaly nahé (Szpakowska 2008, 52). Někdy na jejich těle nalezneme vyobrazený úzký pásek, náhrdelník, náramek nebo jinou ozdobu (Strouhal 1994, 25). Ani toto kritérium nahoty ovšem neplatí absolutně (Velasco Pérez 2012, 219) a i zde je nutné si uvědomit, že oděvem se vyjadřovalo určité sociální postavení.
- Pozice, v jaké je dítě zobrazeno. Toto kritérium může být nápomocné, ale pouze ve spojení s předchozími body. Dítě bývá nejčastěji zobrazeno v podřepu, přikrčené, jak sedí na zemi, objímá nohy svého otce či s prstem (zřejmě ukazováčkem) přiloženým k ústům. Často se také nachází v náručí dospělého, což symbolizuje dospělého jako ochránce a dítě jako jeho chráněnce. Někdy je také dítě zabaleno do látky, což většinou chápeme jako vyjádření toho, že se jedná o velmi malé dítě.

Jak již bylo řečeno, tyto ikonografické znaky v průběhu doby měnily, stejně tak se měnily i souvislosti, v jakých bylo dítě zobrazováno (např. během 18. dynastie mělo vyobrazení dětí většinou symbolickou funkci, naopak během 19. dynastie se častěji objevují ve scénách z každodenního života). Existují však tři aspekty v zobrazování

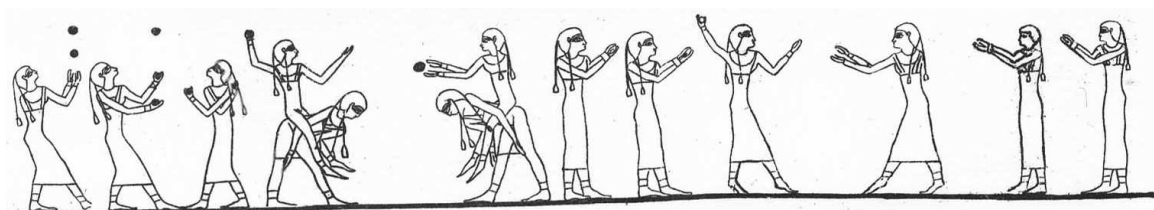
dítěte, které se objevují po celou dobu egyptské historie – děti jsou nahé, mají amulety či šperky a mají prst v ústech či přiložený u úst (Velasco Pérez 2012, 220).

3.1 SCÉNY S HRAČKAMI

Kromě fyziognomických kritérií můžeme děti identifikovat také podle předmětů, které mají u sebe. Je však nutno říct, že taková zobrazení jsou poměrně vzácná a škála těchto předmětů je značně omezená. Byť si nejsme ve všech případech jisti, jedná se o předměty, které pravděpodobně sloužily ke hře. Zajímavé je, že všechna vyobrazení dětí při hře, ať už s hračkami či bez hraček, pocházejí ze Staré – Střední říše, nikoli však z Nové¹.

3.1.1 HRY S MÍČEM

Jedna z hraček, se kterou se můžeme v ikonografických pramenech setkat, je míč. V obrazových dokumentech jsou s ním spojeny výhradně dívky, ačkoli to samozřejmě neznamená, že by si s balónem ve skutečnosti nemohli hrát i chlapci. Známe dva příklady hrobek, ve kterých jsou zobrazeny hry s míčem, jedná se o hrobky č. 15 a 17, které se nachází v Bení Hasanu a jsou datovány do Střední říše. Majitelem hrobky č. 15 byl Baket a scéna, která nás zajímá, se nachází v hlavní komoře na severní stěně ve 3. registru, který skoro celý zabírá (Newberry 1894, s. 46-47, pl. IV, VIIIA).

Scéna z hrobky č. 15, Beni Hasan (podle Newberry 1894, pl. IV)

V první scéně jsou zobrazeny tři dívky. První dívka vyhazuje dva balóny, druhá jeden a třetí žádný, tato má však zajímavě překřížené ruce a dívá se do výšky po balónu

¹ Nepočítám zde scény dětí, které v ruce drží ptáka, jejich zobrazení známe i z Nové říše.

své přítelkyně. Tyto míče jsou relativně malé a zřejmě i lehké, zdá se, že je dívky vyhazují snadno. Soudě podle počtu míčků a zvláštního gesta třetí dívky se v této první scéně zřejmě jedná o jakési žonglování (Decker 1987, 120).

Scéna z hrobky č. 15, Beni Hasanu, původní barevné provedení (podle Newberry 1894, pl. IV)

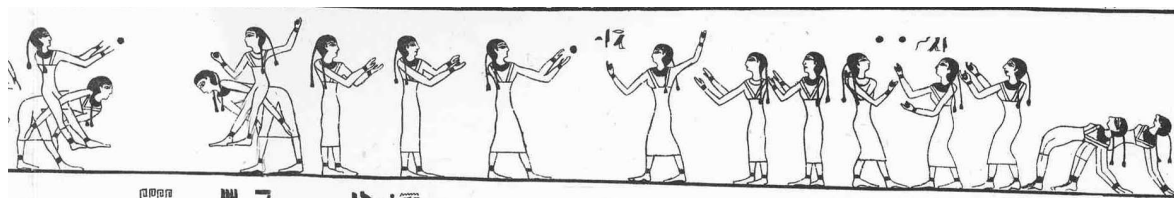
Ve druhé scéně vidíme dvě dívky v předklonu, na jejichž zádech sedí další dívky, které si mezi sebou hází míčkem. Zdá se, že první pár míč odhazuje a druhý se ho pokouší chytit. Dorothy L. Eady (1990, 11) označuje dění na této scéně za jakési „lidské polo“, mohlo se snad jednat o hru, kdy si „jezdčiny“ házely a v případě, že míč nechytily, musely se vyměnit se svým „koněm“. Jedná se samozřejmě o spekulaci, ale naznačenou podobu pravidel je jistě možné si představit, svou roli určitě hrála obratnost a rovnováha. W. Decker (1987, 121-122) připomíná, že podobnou hru známe i ze starého Řecka pod názvem „efedrimos“. Tuto hru zobrazuje například terakotová soška ze 4.-3. stol. př. Kr., která je dnes uložena v Metropolitním muzeu v New Yorku (07.286.4). Jak webový katalog muzea uvádí², známe dokonce pravidla této hry, antický autor Pollux popisuje (IX, 119)³, že dívky se snažily trefovat do vzdáleného kamínku a převrátit ho. Ta, která prohrála, si musela zavázat oči a donést vítězku na zádech ke kameni.

² <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/07.286.4>

³ Titul je uveden v samostatné skupině Zdroje, která je zařazena za seznamem literatury.

Ústředními postavami poslední scény tohoto registru jsou dvě dívky, první z nich stojí na špičkách, má v ruce míč a zřejmě se ho chystá hodit. Před ní stojí její kolegyně, taktéž na špičkách, která se snad snaží míč chytit. Okolo těchto dvou dívek stojí čtyři další, které je svým tleskáním zřejmě povzbuzují. Aroe Velasco Pérez soudí, že se možná jedná o tanec (Velasco Pérez 2012, 226). Dalo by se ale spekulovat i o tom, že třetí dívka zprava se naopak snaží zabránit hození míče a jde o jakousi obdobu hry „na třetího“. W. Decker (1987, 120-121) soudí, že se může jednat jakési „rytmické házení“. Není podle něj také vyloučeno, že se jedná o hru, ve které proti sobě hrála dvě družstva, protože zde vidíme stejný počet hráček na každé straně. Dokonce spekuluje ohledně možných pravidel této hry, úkolem dívek mohlo být postupně se v řadě posouvat dopředu a vyměňovat se, aniž by házení ztratilo rytmus a míč upadl (Decker 1987, 121).

Velmi obdobná scéna, jako v Baketově hrobce, se dochovala na západní polovině severní stěny hlavní komory Chetiho hrobky, která se také nachází v Bení Hasanu a jejímž majitelem byl Cheti (hrobka č. 17; Newberry 1894, s. 56-57, pl. XIII). Zajímavým detailem, který tento výjev odlišuje od předchozího, jsou hieroglyfické nápisy nad jednotlivými scénami.

Scéna v hrobce č. 17 (podle Newberry 1894, s. 56-57, pl. XIII)

První scéna opět představuje přehazování míčku mezi „jezdčyněmi“ na „koních“, které představují jejich přítelkyně. Ve druhé scéně čtyři dívky povzbuzují dvě uprostřed, nad nimi je hieroglyfický nápis *rwjt*, což podle Hanniga (2009, 491-492) znamená hru, u které si dívky pohazují míčky, *Wörterbuch* uvádí překlad „název hry nabo tance“ (Erman-Grapow 1971, Band 2, 407). V poslední části scény vidíme znovu scénu s žonglováním, oproti Baketově hrobce jsou zde ve vzduchu sice pouze dva míčky, ale jinak je scéna znovu takřka identická. Nad dívkami je nápis *jmd*, Hannigův

překlad v tomto případě zní „hra s míčem, žonglování, dívčí hra“ (Hannig 2009, 83). *Wörterbuch* překládá pouze jako „hra s míčem“ (Erman-Grapow 1971, Band 1, 88). Vzhledem k tomu, že se jedná o jediný výskyt obou těchto výrazů, W. Decker se domnívá, že pravděpodobně představují názvy konkrétních zobrazených her (Decker 1987, 120-121).

V případě obou hrobek, tedy č. 15 i 17 jsou scény s míčovými hrami obklopeny dívkami, které evidentně tančí či provádí jakési gymnastické cvičení. Vlevo od dívek s míči jsou vyobrazeny dívky, které vyskakují do vzduchu, případně stojí na jedné noze, snad se ke skoku chystají. Nad skákající dívkou v hrobce Chetiho je umístěn nápis *hpg.t*, který R. Hannig (2009, 559) překládá jako gymnastický skok, ve *Wörterbuchu* se toto slovo přímo nevyskytuje, je zde ale uvedeno sloveso *hpg* s překladem „tančit“ nebo „být radostný“ (Erman-Grapow 1971, Band 3, 71). Vpravo od žonglujících dívek v hrobce č. 15 provádí dívky něco podobného našemu cviku „most“. Tančící a cvičící dívky by mohly snad podporovat teorii, že i hry s míčem byli součástí těchto tanců.

W. Decker (1987, 123) tvrdí, že míčové hry měly charakter volnočasové zábavy, která neměla jiný, např. náboženský význam. Dokládá to podle něj zmínka v *Textech pyramid* (Mercer 1952, 279d - Utterance 254), v níž se zemřelý na onom světě baví právě míčovou hrou, také bajky tento aspekt zmiňují (Brunner-Traut 1968, Abb. 35).

Známe ale také dva rituály, které formálně obsahují prvky míčových her, ovšem funkce je zcela jiná, jejich cílem bylo zničit nepřítele určitého boha (podrobněji Decker 1987, 123-124).

3.1.2 HRY S TYČEMI A KLACKY

Dalšími předměty, se kterými se můžeme setkat v rukou dětí, jsou klacky či tyče. Tak jako hry s míčem byly (alespoň v ikonografii) vyhrazeny pouze dívkám, tyče jsou spojovány pouze s chlapci a zřejmě sloužily jako zbraně ve vzájemných soubojích. Dobře to ilustruje například scéna z prvního registru levé části jižní stěny v hrobce Idua a Kara v Gíze (Simpson 1976, pl. XXIV, fig. 38). Dva chlapci, bratři Kar a Hemi, zde stojí proti sobě a v každé ruce drží hůl, jednu ruku před sebou, druhou napřaženou. Nápadné jsou ozdoby hlavy ve tvaru lotosových květů, které dle Deckera (1987, 128)

připomínají ty, které byly nošeny při lovu v mokřinách a bažinách. Nápisy nad chlapci svědčí o tuhém boji: *stt(=j) m mw.t st.w r=k*, tedy „Vrazím proti tobě ránu k smrti.“, jeho bratr mu na to odpovídá: *js r(m)t jt=f n(=j)*, tedy „Existuje vůbec člověk, který by mě mohl porazit?“ (Simpson 1976, 25).

Scéna z hrobky Idua a Kara v Gíze (podle Simpson 1976, pl. XXIV, fig. 38)

Podobná scéna se nachází i na druhém registru východní stěny Ptahhotepovy hrobky v Sakkáře (Davies 1900, pl. XXI, XXIII). Dva chlapci stojí proti sobě, v ruce mají klacky či hole, jedna ruka napřažená, druhá podél těla. V této scéně ale chlapci zřejmě nepoužívají tyto klacky jako zbraně při vzájemném boji, ale spíše je vrhají k zemi tak, aby se do ní zabodly. Nápis nad chlapci říká: *stt n šsmw*, tedy „Vrhání pro Šesemu“. Scéna chlapeckých her, jejíž částí je výjev vrhání holí, se zřejmě týká oslav vinobraní. Scénu doprovází několik přípisků, které to naznačují, a vinobraní samotné je zobrazeno o registr níže. Šesemu byl bůh vinobraní a tento výjev snad představuje jakousi hru k jeho oslavě, či hru, která se tradičně hrávala u této příležitosti (Davies 1900, 9).

Scéna „Vrhání pro Šesemu“ z hrobky Ptahhotepa II. v Sakkáře (podle Davies 1900, pl. XXI, XXIII)

Na jižní stěně hlavní komory v již zmiňované Baketově hrobce (Newberry 1894, pl. VII) nalezneme dokonce dva výjevy, které jsou velmi podobné těm z hrodek Ptahhotepa a Kara a Idua. Vpravo vidíme běžnou dvojici, vlevo je ale do scény přidána třetí postava, dle Deckera (1987, 128) možná hráč, který bude soupeřit s vítězem prvního kola. Tento badatel také soudí, že bylo možná v této hře cílem porazit soupeřovu zabodnutou hůl. V této scéně ale musíme uvažovat, zda skutečně zobrazuje děti, protože zde nenacházíme žádný z charakteristických znaků. Je možné, že se jednalo o hru, kterou hrály děti stejně rády jako dospělí.

Scéna z hrobky Baketa III. v Bení Hasanu (podle Newberry 1894, pl. VII)

3.1.3 HRY SE ZVÍŘATY

Na některých výjevech se setkáváme s tím, že děti drží nějaké zvíře, většinou jde o některý druh ptáků. Podle Aroe Velasco Pirez (2012, 220) si lze představit, že děti měli tyto ptáky, zejména dudky, jako mazlíčky a hráli si s nimi. Podle L. Kleimera

museli být tito ptáci alespoň částečně domestikovaní, protože ještě ve 30. letech 20. stol. byli dudci běžnou hračkou pro děti (Keimer 1930, 6-8, cit. in: Velasco Pirez 2012, 221). Doklady takových vyobrazení nacházíme například opět v hrobce Ptahhotepa II. v Sakkáře (Davies 1900, XXVI, XXVIII) na východní stěně, u nohou dvou velkých postav představujících Ptahhotepa.

Obdobná scéna je vyobrazena v místnosti č. 4 Ptahšepsovy mastaby v Abúsíru (Verner 1977, 75, photo 62, 64, 65). V západní části jižní stěny jsou u nohou majitele hrobky vedle sebe vyobrazeny dvě postavy, obě představující Ptahšepsovy syny. Oba drží v jedné ruce ptáka (dle Venera drží starší syn čejku a mladší dudka), druhou rukou svírají otcovu hůl.

Scéna z Ptahšepsovy mastaby (podle Verner 1977, photo 64).

Děti držící v ruce ptáka v Ptahhotepově hrobce (podle Davies 1900)

Také v hrobce Mererukově v Sakkáře nacházíme děti, které mají v rukou ptáky, a to hned na několika scénách (Kanawati – Abder-Raziq 2008, pl. 4a, 6, 18a, 21a, 22a, 32, 50; Kanawati – Woods – Shafik 2010, P. III:2 pl. 33). Jde většinou o dítě stojící u nohou svého otce a ptáci, kteří jsou sevřeni za křídla v dětských rukou, jsou různých druhů. Jedna scéna se odlišuje, je na ní zobrazeno několik chlapců, v každé ruce třímají jednoho ptáka (Kanawati – Woods – Shafik 2010, P. III:2 pl. 76, 79). Tuto scénu se však neodvažuji jednoznačně interpretovat, protože část registru je značně poškozená a není tak zřejmé, zda se jedná o děti při hře, nebo zda nemůže jít o například o část vyobrazení lovu ptáků.

Děti držící ptáky v Mererukově hrobce (podle Kanawati – Woods – Shafik 2010, P. III:2 pl. 76, 79)

Také v Nyhetepptahově (Badawy 1978, fig. 6) a Cejově hrobce najdeme dítě třímající v ruce ptáka, a to dokonce hned několikrát (Daumas – Épron 1939, pl. LX, LXIII; Wild 1966, pl. CLXXI). Mezi další příklady podobných výjevů patří například hrobka Sechmeka v Sakkáře (Murray 1905, pl. VII) či hrobka Nianchchnuma a Chnumhotepa tamtéž (Moussa – Altenmüller 1977, Taf. 5, 51, Abb. 6, 21), hrobka QH 34h (Edel 2008, s. 595, Abb. 30). Dívka držící ptáka se nachází také na stěně Sennedžemovy hrobky TT1 v Dér el-Medíně (Bruyère 1959, pl. XXXII). V Nachtiho hrobce TT52 v el-Kurně můžeme spatřit ptáka v ruce dítěte, drobného ptáčka v ruce svírá ale i manželka majitele hrobky (Bénédite 1894, s. 480, fig. 4). To by snad mohlo svědčit o tom, že toto zvíře nebylo oblíbeným mazlíčkem pouze dětí, ale i dospělých. Naproti tomu je třeba upozornit, že v případě tohoto výjevu se jedná o scénu z lovu ptáků, je tedy možné, že zvířata v rukou ženy a syna souvisí právě s touto aktivitou a nepředstavují tedy domácí mazlíčky.

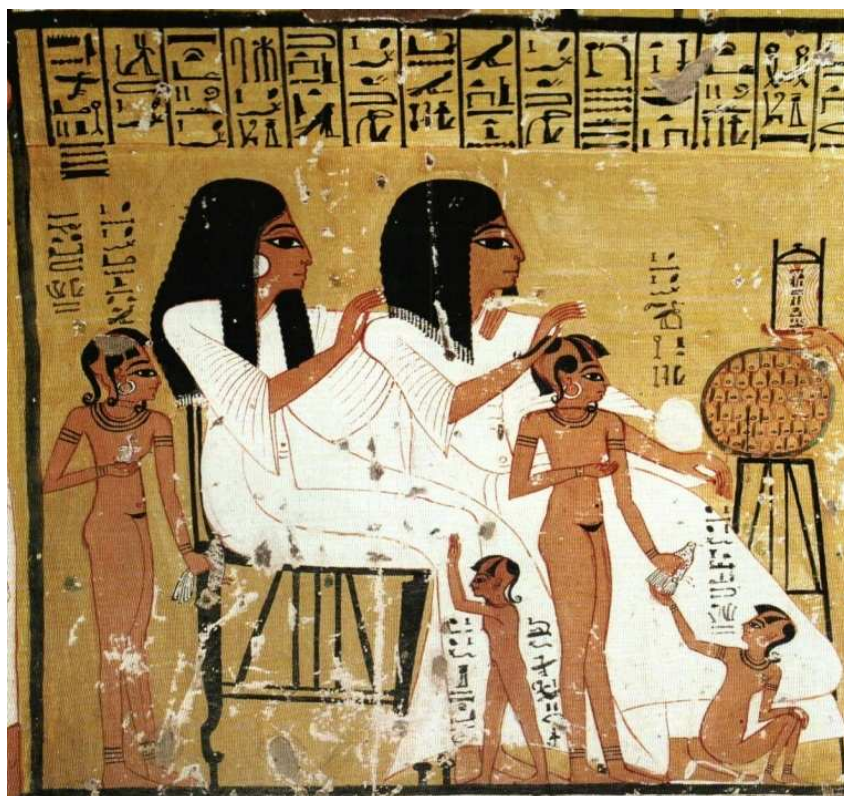
Scéna z Nachtiho hrobky (podle Bénédite 1894, s. 480, fig. 4)

Zajímavý příklad hrobky, kde můžeme spatřit děti držící ptáky, se nachází také v Dér el-Medíně. Majitelem této hrobky byl Inherkhau, a její stáří spadá do doby 20. dynastie. Výjev, který nás zajímá, se nachází na východní stěně komory G, je na něm zobrazený zemřelý se svou rodinou – manželkou a čtyřmi dětmi. Vpravo od svých rodičů stojí Bake(t)ptah, která podává ptáka své mladší sestře. Podle N. Cherpion a J.-P. Corteggiani (2010, 145) se jedná o holuba. Anuketanchtet stojící za svou matkou drží dokonce ptáky dva, v levé ruce má zřejmě holuba či dudka a v pravé ruce má maličkého ptáčka, kterého B. Bruyère přirovnává k hieroglyfu G47 (Bruyère 1930, 57). Dle mého názoru by tento ptáček mohl být snad podobný tomu, kterého v ruce drží Nachtiho žena v hrobce TT52.

Cherpion a Corteggiani nicméně tvrdí, že vyobrazení ptáci v rukou dívek nepředstavují hračky, ale mají být symbolickým vyjádřením pro jejich panenství. Analogie překvapivě nacházejí například až v dílech francouzského malíře Jeana-Baptisty Greuzeho z 18. století, na jehož obrazech mrtvý pták či prázdná klec

symbolizují ztracené panenství. Jako další důvod, který je vedl k této myšlence, uvádí nález dřevěné ženské figurky (Keimer 1948, pl. XVI), která má nad pubickou oblastí namalovaného ptáka. Z druhé strany této figurky jsou zobrazeni další dva ptáci v místech stydkého pahorku, snad „uvnitř něj“. Podle autorů je to zcela přesvědčivý doklad, protože ptáci zde nemají žádnou jinou funkci. Motiv ptáka se objevuje také v milostné básni známé jako „Ptáčnice“, která je zapsána na papyru Harris 500. Dívka líčící své milostné útrapy v ní říká, že místo ptáků dnes chytila sama sebe do sítě lásky, k tomu se snad váže ostrakon z bruselského muzea umění a historie E.06769⁴.

Autoři závěrem tvrdí, že ve většině starověkých společností se objevoval motiv „okřídleného falu“, který přetrval i do pozdějších staletí a spojení zobrazení ptáků se sexualitou se tak objevuje ještě v 18. století například právě u zmíněného malíře Greuzeho. Je proto možné, že tento fenomén sahá hluboko do historie, až do starověkého Egypta.

Scéna z Inherkhauovy hrobky v Dér el-Medíně (podleCherpion, N. – Corteggiani, J.-P. 2010, II. pl. 132)

⁴ <http://carmenis.kmkg-mrah.be/>

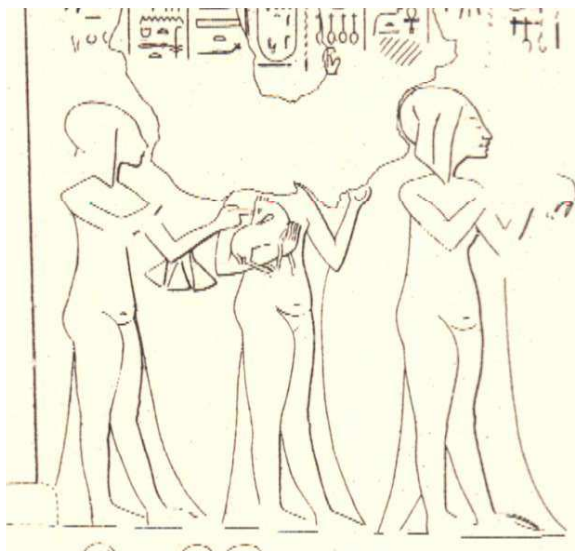

Ženská figurka publikovaná L. Keimerem (podle Keimer 1948, pl. XVI)

Argumenty, které autoři publikace o Inherkhauově hrobce předkládají, jsou zajímavé, já osobně je ale neshledávám jako dostatečně průkazné pro tvrzení, že zobrazení ptáka v rukou dítěte má pouze tento význam. V případě diskutované hrobky z Dér el-Medíny by se o tomto vysvětlení dalo uvažovat, protože ptáky drží v rukou zjevně dívky v pubertálním věku. Méně logické už to však považuji v případě Ptahhotepovy či Cejovy hrobky, kde je v rukou třímají chlapci. Ještě bizarnější by toto vysvětlení bylo v případě scény z Nachtiho hrobky, kde v rukou ptáčka svírá jeho manželka. Navíc pokud L. Keimer tvrdí, že ještě ve 20. století byli dudci běžnou hračkou egyptských dětí (Keimer 1930, 6-8, cit. in: Velasco Pirez 2012, 221), nevidím důvod, proč by tomu tak nemohlo být i ve starověkém období. Myslím také, že děti žijící sice v jiné době, ale ve stejném prostředí, mohou poskytovat bližší analogii (viz nález hry *bawawa*, o níž je více pojednáno v samostatné kapitole této práce), než srovnání Egypta s jinými starověkými kulturami, nemluvě o francouzském malířství 18. století. Symbolické vysvětlení ptáků v rukou dětí považuji proto za představitelné, ne však jediné možné. Nevylučuji ani možnost, že obě varianty mohly fungovat společně.

Pták ale nebyl jistě jediné zvíře, které sloužilo dětem jako domácí mazlíček. Dokladem může být scéna z hrobky Merirea II. v Amarně, na které jedna

z Achnatonových dcer, Nefernefruaton, svírá v ruce zřejmě malou gazelku (Davies 1905, s. 39, pl. XXXVIII).

Scéna z amarnské hrobky Merirea II. (podle Davies 1905, pl. XXXVIII)

3.2 SCÉNY S DĚTSKÝMI HRAMI BEZ HRAČEK

Na stěnách staroegyptských hrobek se setkáváme i s dalšími druhy dětských her, ve kterých se ale nevyskytují hračky. Častým motivem jsou různé chlapecké souboje. Jeden takový, kdy dva chlapci stojí proti sobě, drží jednou rukou soupeře za krk a druhou rukou drží ruku soupeřovu, můžeme vidět například v hrobce Idua a Kara či v Ptahhotepově hrobce. V prvním uvedeném případě je nad chlapci vytesán nápis *3bhjn 3bhw*, který je možné přeložit jako „spojení těch, kdo jsou spojení“. I v hrobce Ptahhotepově má nad sebou dvojice chlapců nápis *sšt 2 sn.t 2 pn^t*, u kterého není zcela zřejmé, co znamená. Davies ho překládá jako „two nurslings overturned“. Tento badatel také soudí, že chlapci se snaží osvobodit svou ruku a zároveň svou rukou držet hlavu toho druhého (Davies 1900, 9-10).

Na další scéně, která se objevuje nejen u Idua a Kara, ale například také na fragmentu z Britského muzea č. 994 (James 1961, pl. XXV), je zobrazena skupina chlapců. Nahý chlapec dívající se doprava ukazuje směrem k jakémusi ohrazenému prostoru, případně možná drží v ruce provaz, který tento ohrazený prostor vytváří. Dále

se ve scéně objevují čtyři nazí chlápci hledící doleva, první leží na zemi, druhý je skloněný nad ním a jako by mu tlačí hlavu dolů. Další dva chlápci stojí vzadu. Na nápis nad ohrazeným prostorem, který Decker (1987, 130) označuje jako „chýše“, čteme: „šd w^c=k jm=sn nt(j) hn^c(=j)“, tedy „Zachraň se před nimi, kamaráde!“ Na to mu druhý chlapec odpovídá: „jw(=j) r šd.t=k“ – „Já zachráním tebe“ (Simpson 1976, 25). Tato „chýše“ byla důvodem pro to, že byla tato hra dáována do souvislosti s iniciačními obřady, protože podobná chýše byla používána při provádění obřizky v Kongu. Z Egypta ovšem podobné doklady nemáme (Decker 1987, 130).

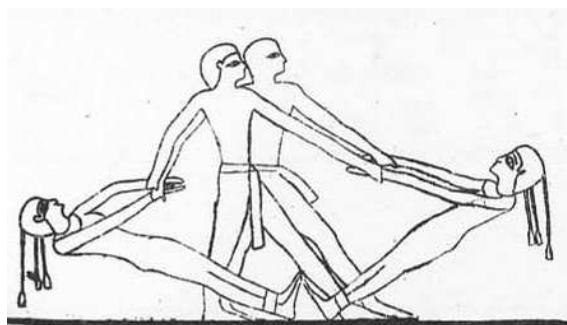
Celá scéna s dětskými hrami z Iduovy a Qarovy hrobky v Gíze
(podle Simpson 1976, pl. XXIV, fig. 38)

V další hře, kterou můžeme v egyptských hrobkách vidět (Ptahhotep, Mereruka), jeden chlapec klečí na zemi a dle Daviese (1900, 10) se zřejmě snaží ostatní chytit za chodidla, nápis nad nimi hlásá: „Podívejte, uhodili jste mě, bolí mě žebra.“ a „Chytil jsem vás“ (Capart 1931, 74). V Mererukově hrobce můžeme zase nápis nad tímto výjevem přeložit jako: „Družstvo je složené z gazel“ (Decker 1987, 128), zřejmě odkaz na mrštnost skoků, které musí provádět chlápci, kteří nechtějí být chyceni.

Oblíbenou zábavou egyptských dětí byl také jakýsi „živý kolotoč“. Jedno dítě stojí uprostřed, na každé ruce má zavěšené další dítě a zřejmě s nimi otáčí. Nápis v Ptahhotepově hrobce nad tímto výjevem Davies překládá jako „Otoč se čtyřikrát!“ Podobnou dětskou zábavu známe i my dnes. Podobný „živý kolotoč“ najdeme ve výzdobě hrobky Ptahhotepovy, Mererukovy a Baketa III. Právě scéna z Bení Hasanu je výjimečná tím, že se jedná o jediné vyobrazení, kde si hrají dohromady dívky i chlapci. Zdá se také, že tento výjev má souvislosti s vinobráním, neboť v obou případech vyobrazení doprovází přípisek „*grḥ j3rr.t*“, tedy „lisování vína“. Je tedy možné, že tato hra patřila do tradičních oslav vinobraní (Davies 1900, 9). Decker zase soudí, že otáčky mohly být tak rychlé, až se člověku zamotala hlava a mohlo to tedy připomínat stav opilosti (Decker 1987, 126).

Celá scéna z Ptahhotepovy hrobky (podle Davies 1900, pl. XXI, XXIII)

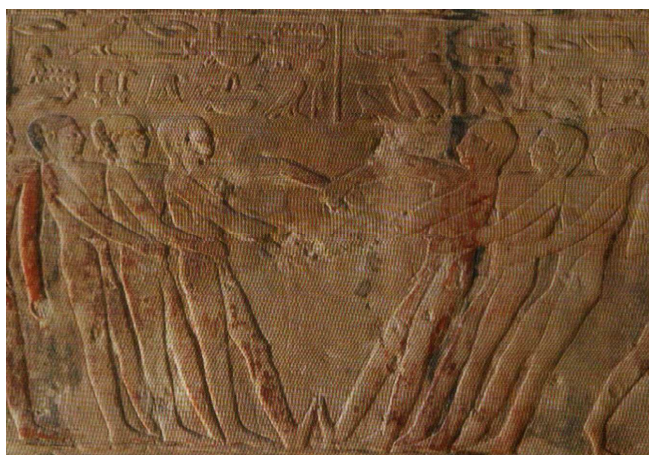

Scéna z hrobky Baketa III. v Bení Hasanu (podle Newberry 1894, pl. IV)

I další dětské hry egyptští mistři zobrazili – chlapec lezoucí po čtyřech, na jehož zádech sedí dvě malé děti, které se vzájemně drží za nohy, snad mají připomínat oslíka, který veze náklad (scéna zobrazena v Ptahhotepově a Mererukově hrobce). Malé děti zde musí prokázat značnou schopnost udržet rovnováhu ve vzájemném držení, aby během jízdy nespadly (Decker 1987, 126). Vidět můžeme také tři chlapce, jak se snaží udržet čtvrtého, který po jejich ramenou zřejmě kráčí (Decker 1987, 126).

Dále vidíme mladíka, který má přes jedno rameno jakousi šerpu a jde směrem ke dvěma chlapcům sedícím na zemi, kteří mají natažené nohy před sebou, patu jedné nohy na prstech druhé nohy, ruce také nad sebou s prsty roztaženými. Nad kráčejícím chlapcem je nápis vztahující se k této scéně, který zřejmě značí název hry: „kúzle na zemi“. Decker (1987, 76) soudí, že se jednalo o hru, při které se kráčející mladík chystá k přeskokování sedících chlapců, kteří postupně nataženýma nohama a rukama zvyšují překážku. Podobnou scénu nalezneme také u Mereuky, kde přípisek říká: „Drž se pevně a podívej, přicházím, kamaráde!“ (Decker 1987, 76). Podobná hra se v Egyptě hraje dodnes, má název „khazza lawizza“, což je možná zkomolenina arabského výrazu „katta al-wizza“ – tedy „skákání přes husu“ (*ibidem* 1987, 76).

Své síly chlapci testovali i dalším způsobem – vzájemným přetahováním. Na výjevu z Mererukovy hrobky vidíme dvě družstva, která stála proti sobě. Přední dva hráči se pevně chytli za ruce, zapřeli se nohama a snažili se přetáhnout soupeře na svou stranu. Povzbuzování bylo jistě součástí hry. Nad levou skupinou můžeme číst: „Tvoje ruka je silnější než jeho, nepovoluj!“, i druhá skupina si dodává sil: „Moje skupina je silnější než ty, držte se pevně, kamarádi!“ (Decker 1987, 127). Sílu chlapci utužovali také vzpíráním dřevěných palic, jak můžeme vidět v Baketově hrobce (Newberry 1894, pl. VII).

Přetahování se dvou skupin chlapců, Mererukova hrobka
(podle Kanawati – Woods – Šafík 2010, Part III:2 pl. 21a)

Zajímavým motivem, který se v jistých obměnách vyskytuje v hrobce Chentiky (James 1953, pl. XI), Mereruky, Ptahhotepa a na fragmentu reliéfu z Britského muzea

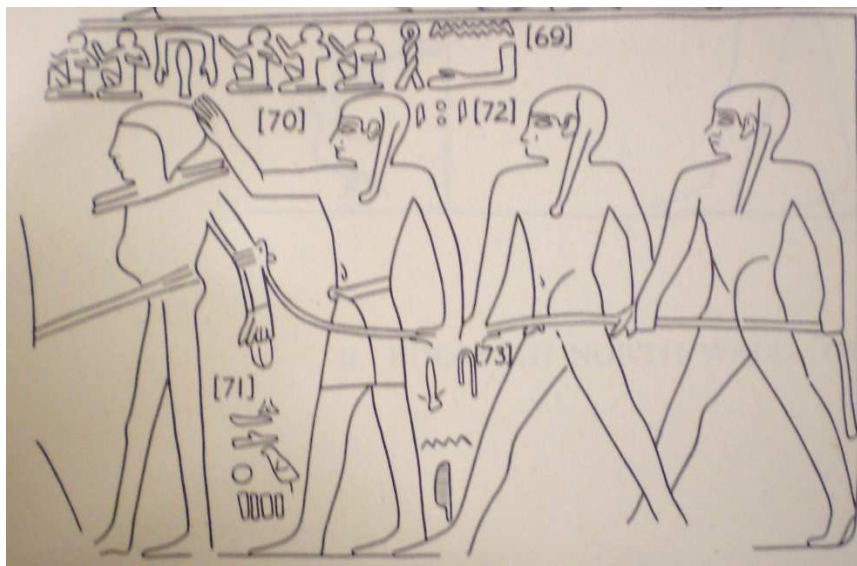
č. 994 (James 1961, pl. XXV), je jakýsi průvod, který vede svázaného chlapce. Na posledním zmiňovaném reliéfu sice svázaný chlapec chybí, analogie s ostatními scénami je zde ale zřejmá. Zajímavým prvkem na fragmentu č. 994 je také postava uprostřed, která je v Budgeho katalogu Britského muzea (Budge 1909, 22, pod číslem 72) popsána jako postava, která má na sobě lví masku. Tímto motivem se zabýval J. Capart (1931, 73-75), který soudí, že masku je nejspíše možné přiřadit bohu Besovi. Nápis nad scénou: *ḥb.t jn šdh.t*, tedy „tanec dětí“, slovo *ḥrd.t* zde bylo podle Caparta (1931, 74) nahrazeno slovem *šdh.t*. Nad analogickou scénou v Ptahhotepově hrobce je vytesán nápis: „Cizinec přichází, vyslechněte jeho přání.“ Decker se domnívá, že by možná mohlo jít o obdobu oblíbené dětské hry „na zloděje a četníky“ (Decker 1987, 128-129).

Scénu, která na fragmentu z Britského muzea č. 994 následuje, jsme již viděli u Kara a Idua: čtyři chlapci jsou uzavřeni v jakémsi ohrazení, zatímco pátý chlapec stojí venku, nápis nad scénou můžeme přeložit jako „zachraň se před nimi, kamaráde“⁵. Capart si ve svém článku položil zajímavou otázku: Jestliže u Ptahhotepa mají scény jasnou souvislost s vinobráním, které je zobrazeno o registr níže, můžeme hledat spojení mezi hrami a scénami sklizně, které se nachází o registr níže na tomto fragmentu?

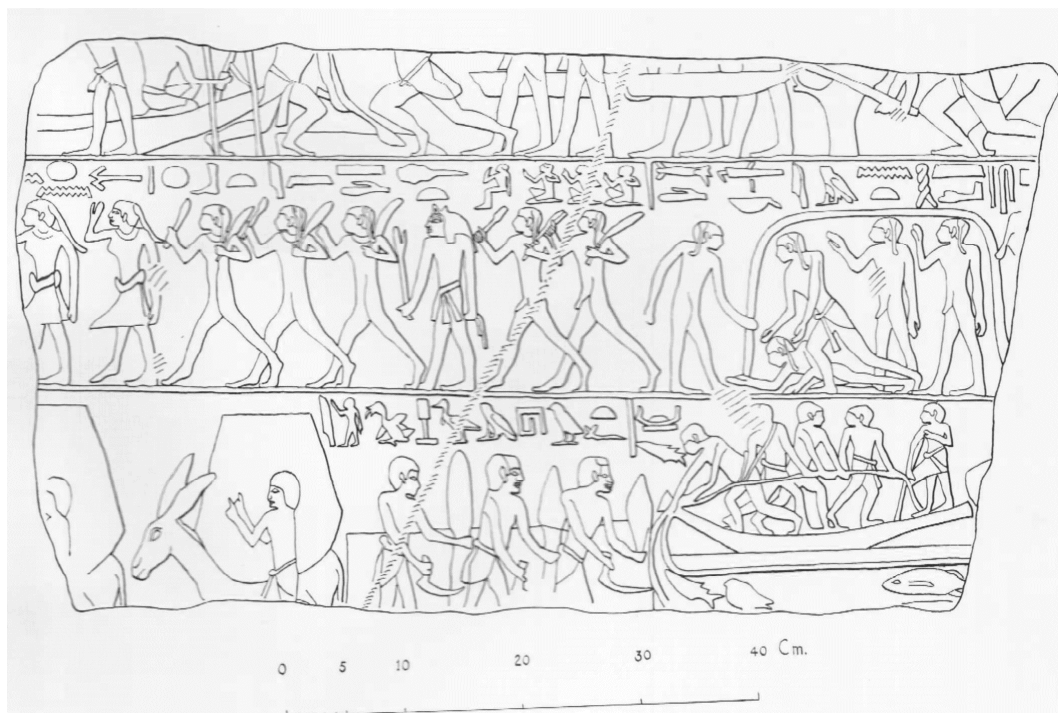

Scéna z Ptahhotepovy hrobky (podle Davies 1900, pl. XXI)

⁵Transliterace doplněná dle nápisu z hrobky Kara a Idua: *šd w^c=k jm(=sn) nt(.y) ḥn^c(=j)*

Scéna z Chentikovy hrobky (podle James 1953, pl. XI)

Reliéf z Britského muzea č. 994 (podle James 1961, pl. XXV)

Scéna z Mererukovy hrobky (podle Kanawati – Woods – Shafik 2010, pl. 21)

Badatel se domnívá, že je třeba hledat vztah mezi všemi těmito scénami, a sám vyslovil názor, že se jedná o epizody z oslav svátku obřízky, což byla jistě významná událost, která se ve starověku slavila stejně jako v moderním Egyptě (Capart 1931, 75). Pro tuto hypotézu nachází oporu mimo jiné ve faktu, že doba obřízky by souhlasila s obdobím sklizně. Mladí chlapci na reliéfech ukazují svou obratnost, zdatnost a vytrvalost. Tento reliéf také poukazuje na zajetí a osvobození. Hliněné koule na vlasech tanečnic, které jsou zaznamenány například u Anchmahora (Badawy 1978, fig. 51), připomínají hliněné koule používané během rituálů prvního stříhání vlasů, které ve 20. letech 20. stol. vypožorovala a sepsala badatelka Winifred Blackman (1927, 86), i když použití těchto koulí je zde poněkud odlišné. Ustřižené vlasy dítěte byly obaleny hlinou, až vznikly právě takové koule, které byly posléze pohřbeny poblíž hrobu významného šejka. Zdůrazněme také fakt, že u Mereruky se tyto scény jsou zobrazeny na zdi, v níž se nachází vchod do místností, které náležely synovi majitele hrobky. U Ptahhotepa je zase uprostřed scén soubojů jediná postava doprovázena přípisem jména, a to Achethotep, syn Ptahhotepa.

Bes, který jde s dětmi v průvodu na fragmentu č. 994 z Britského muzea, dle Caparta připomíná zobrazení, která zdobí slonovinové ochranné předměty Střední říše. Badatel J. Capart tedy vyslovuje názor, že bychom všechny tyto scény mohli chápat

jako fakt, že zesnulý se zde těší pohledem na průběh jednoho z nejradostnějších svátků – oslavy dospělosti svého syna a dědice (Capart 1931, 75). Tato hypotéza, jak sám autor přiznává, nemůže být spolehlivě doložena, nicméně nabízí nový náhled na celkový kontext těchto scén a ten by jistě měl být vzat do úvahy.

Vraťme se však na závěr ještě do Bení Hasanu. V hrobce č. 17, o které již byla řeč v úvodu této kapitoly, se na východní části jižní stěny nachází několik výjevů, které bychom snad mohli interpretovat jako dětské hry (Newberry 1894, pl. XVI).⁶

Na scéně pracovně označené číslem (1) jsou zobrazeni dva chlapci nesoucí třetího na ramenou, význam nápisu nad nimi ovšem není zřejmý.

Ve výjevu pod nimi (2) sedí dva chlapci naproti sobě, ruce mají v takové poloze, jako by hráli známou dětskou hru „kámen, nůžky, papír“. Oba mají dokonce vystrčeny dva prsty, jako by skutečně proti sobě ukazovali nějaké znamení. Je také možné, že cílem bylo uhodnout, co druhý chlapec ukrývá v dlani, čemuž by napovídal nápis nad nimi: *dd s(.t)*, tedy „řekni to“.

Na nejnižší scéně tohoto sloupce (3) sedí dva chlapci zády k sobě, jednou rukou jsou do sebe za lokty zaklesnutí, druhou mají nataženou každý před sebe. Přípisek *mnḫ ʿndw* Hannig překládá prostě jako „dětská hra“ (2009, 362).

Na nejvyšším výjevu pravého sloupce (4) sedí dva chlapci na zemi proti sobě, jeden má v ruce dvě překřížené tyčky, druhý, zdá se, ukazuje k zemi. Vedle těchto dvou je zobrazena ještě třetí postava, která stojí na hlavě. Přípisek *d3b^c 2* překládá Ermanův a Grapowův *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache* (1971, Band 5, 418) jako „hra se dvěma holemi“, problémem ovšem je, že právě tato scéna je jediným doloženým příkladem tohoto slova (Erman – Grapow 1953, Band V, 62).

Další výjev (5) zobrazuje tři chlapce nesoucí nad svými hlavami čtvrtého. Scéna je doprovázena textem *f3 n rdj hr hr nb.w*, který bychom mohli přeložit jako „vyvažuj, abys (mu) nedovolil spadnout kvůli ‚plavání‘“. Slovo „plavání“ je zde použito ve významu „nerovnováha, nestabilita“ apod. Zřejmě šlo tedy o to, udržet chlapce na rukou co nejdéle.

Scéna (6) představuje dohromady tři chlapce, prostřední se krčí na zemi a zbylí dva do něj zřejmě mlátí rukama. Nápis *h3 m jbk3* lze přeložit jako „Padni k zemi jako

⁶Za pomoc s překladem přípisů scén vřele děkuji Mgr. Renatě Landgráfově, PhD.

Svině!“, přičemž výraz *jbk3*, tedy Svině, je zde ekvivalentem Zla. Použití tohoto výrazu najdeme také v kapitole 65 *Knihy mrtvých* (např. Allen 1974, 60-61).

Na následujícím zobrazení (7) dva chlapci holemi popohánějí obruč, přípisek *m ḥ3(j)* by bylo možné přeložit jako „Nestěžuj si!“ Zde můžeme samozřejmě diskutovat, zda to říká jeden chlapec druhému, nebo zda by se nemohlo jednat třeba o název hry.

Dva chlapce zřejmě v zápalu boje ukazuje scéna (8). Přípisek *jr=k šḥn b33(.j)* přeložíme jako „Měl bys ustoupit, Hade!“ (dosl. Obyvateli díry – je doložen v *Textech pyramid* – např. Mercer 1952, Utterance 291).

Ve scéně (9) vidíme, jak jeden chlapec sedí na zemi a v rukou drží nohu druhého, který stojí před ním. Pokud přípisek *šḥr d3.t* přeložíme jako „to špatné bylo odstraněno“, můžeme se dohadovat, zda se zde jedná o jakousi formu pedikúry, možná jen jeden druhému vyndával trn z nohy.

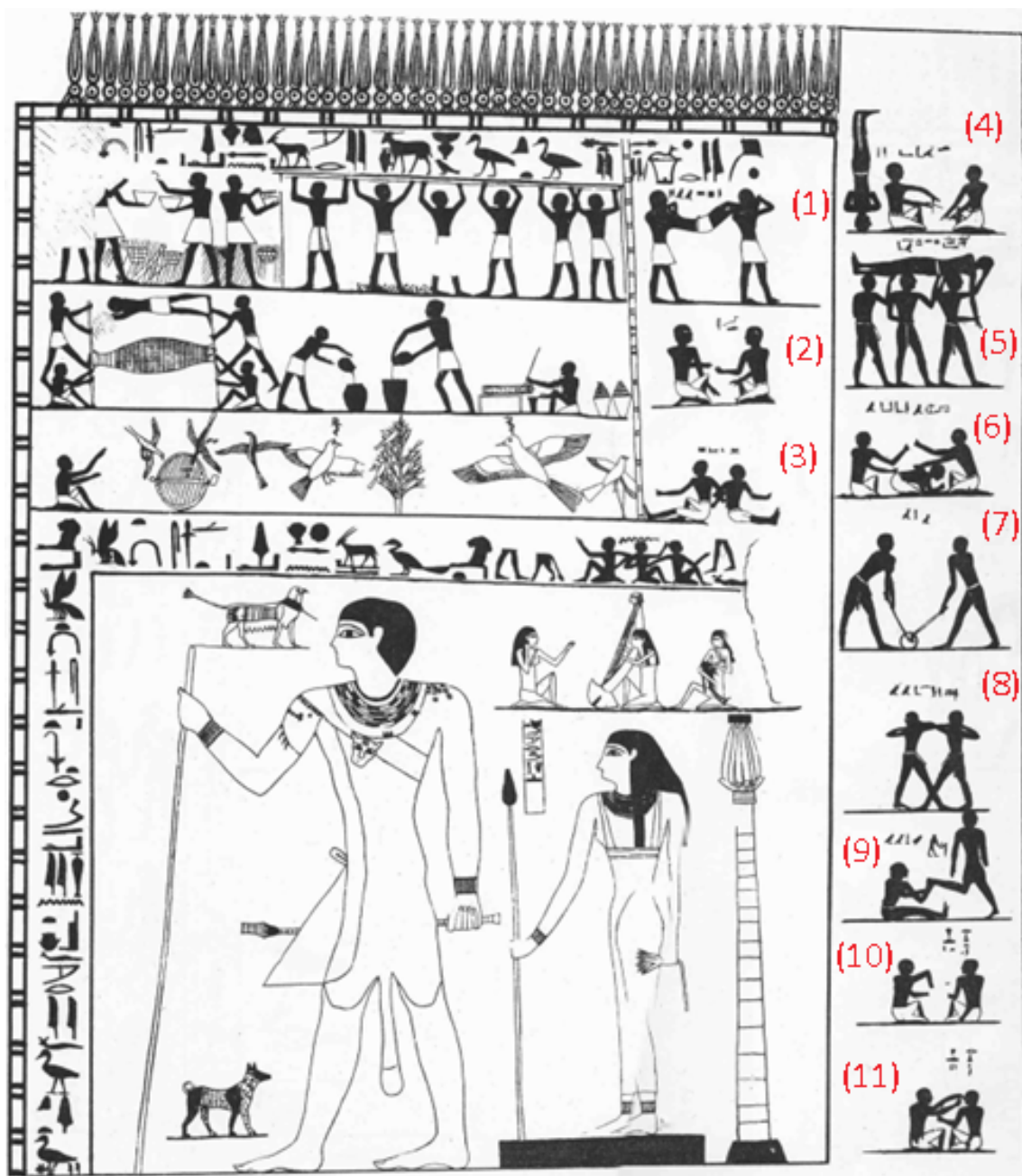
Poslední dvě scény jsou na první pohled rozdílné. Texty, které je doplňují, ale ukazují, že mohou mít nějakou souvislost. Scéna (10) je zřejmě částečně poškozená, vidíme tu ale dva chlapce sedící proti sobě, přičemž není zřejmé, co přesně dělají. Na scéně (11) opět sedí chlapci proti sobě, jeden však sahá druhému na čelo. Přípisky znějí *rdj.t jp ḥr dr.t* a *rdj.t jp ḥr dhn.t*, druhý z nich Hannig překládá jako „nechat počítat na čelo“ (2009, 1057), první tedy analogicky přeložíme jako „nechat počítat na ruku“. Interpretovat tyto dvě scény není jednoduché, možná se jednalo o jakousi formu rozpočítadla.

Některé přípisky ke scénám, které zde byly uvedeny, napovídají, že hry, kterými se děti bavily, byly silně provázány s mytologií a náboženstvím. Děti jakoby části mýtů přehrávají ve svých hrách. Nebylo by to jistě nic divného, děti vyrůstaly v prostředí, které bylo s těmito mýty silně provázány, a dá se předpokládat, že je (nebo alespoň jejich části) dobře znaly. Zároveň si ale musíme stále uvědomovat fakt, že jde o scénu z hrobky, tedy z prostoru, který měl primárně náboženský význam, a tedy výběr těchto scén mohl být a jistě i byl ovlivněn náboženskými představami. Je ale také možné, že výrazy, které známe z náboženského kontextu, se v přeneseném smyslu používaly v běžné mluvě. Tak, jako se dnes například jméno Jidáš používá pro člověka, který zradí, tak snad mohla ve starém Egyptě slova *jbk3* a *b33* sloužit také jako označení zlého či zákeřného člověka.

3.3 SHRnutí

Závěrem této kapitoly lze shrnout, že v egyptské ikonografii lze nalézt doklady dětských hraček, jejich repertoár je však velmi omezený v porovnání s tím, co známe z archeologických nálezů. Jedinou bezpečně doloženou hračkou, ikonograficky i archeologicky, je pouze míč. Navíc ani v tomto případě nelze jednoznačně říci, že se jedná čistě o hru, spíše se zdá, že hra s míčem byla zakomponována do tance a tyto dva aspekty se zřejmě mísily, proto je nyní nemůžeme striktně odlišit. Hle, se kterými si hrají chlapi, zase těžko rozpoznáme v archeologickém materiálu. Musíme ovšem říci, že ostatní hračky, jako například různé zvířecí a lidské figurky nebo káči (viz následující kapitola), nemáme ikonograficky doloženy bohužel vůbec. Více zobrazení by nám jistě pomohlo lépe hračky v archeologickém materiálu rozpoznat a přesněji určit jejich funkci.

Dětské hry, ve kterých se hračky nevyskytovaly, nalezneme vyobrazené daleko častěji. Vyskytuje se zde několik typů scén, které se opakují v několika hrobkách. Právě toto opakování by mohlo snad napovídat, že jednotlivé motivy nebyly voleny zcela náhodně. Nesmíme zapomínat na fakt, že se tyto scény vyskytují v hrobkách a jak bylo ukázáno, náboženské a mytologické pozadí mnoha těchto výjevů bylo velmi silné. Zdá se navíc, že náboženské a profánní aspekty byly natolik provázané, že je od sebe striktně neoddělovali ani samotní Egypťané.

Dětské hry na stěně hrobky č. 17 v Bení Hasanu (podle Newberry 1894, pl. XVI)

4 ARCHEOLOGICKÉ DOKLADY HRAČEK V EGYPTĚ (ODBDOBÍ DO PŘÍCHODU MAKEDONCŮ)

V literatuře týkající se každodenního života v Egyptě se běžně dočteme, že z faraonských dob známe mnoho archeologických dokladů hraček. Patří mezi ně panenky, figurky zvířat z hlíny i jiných materiálů, míče, káči nebo zahrocená dřívka. Jsou považována za předměty sloužící ke staroegyptské obdobě novodobé hry „tlučení špačků“. Nejčastěji se uvádí jako zdroj výzkumu W. F. Petrieho, který většinu těchto dokladů našel, identifikoval, popsal a publikoval souhrnně ve své knize *Objects of daily life* (Petrie 1927, 58-62).

Nejznámější a zároveň asi největší soubor hraček pochází z Láhúnu (Petrie 1890, 30; *ibidem* 1927, 58-62). Právě na tyto hračky se většina badatelů odkazuje, pokud chce popsat život dětí ve starém Egyptě. Jenže s tímto souborem je spojeno hned několik problémů. Prvním z nich je otázka datace. Předměty z této lokality totiž nemůžeme jednoduše zařadit do 12. dynastie, jak to činí Petrie, protože lokalita byla osídlena později znovu, přinejmenším ještě během 18. dynastie a v pozdní Římské době (Quirke 1998, 141). Druhým problémem, zásadnějším, je naprostá absence dokumentace nálezových kontextů. Víme pouze to, že se hračky našly v Láhúnu, ale neznáme konkrétnější údaje o tom, v jakém domě, jaké vrstvě a s jakými dalšími předměty byly objeveny.

Mohlo by se tedy zdát, že Egypt skutečně patří mezi společnosti, kde jsme schopni identifikovat množství předmětů skupiny 1 dle členění Sally Crawford (2009, 59) popsaného ve druhé kapitole o archeologii hraček. Bude však nutné podívat se na jednotlivé kategorie těchto předmětů podrobněji.

4.1 MÍČE

Míč mezi ostatními hračkami zaujímá zvláštní postavení, protože pouze jej máme doložené jak ikonograficky, tak archeologicky. Z ikonografických pramenů vyplývá, že hry s míčem provozovaly především dívky. Měli bychom však mít na paměti, že tyto prameny zobrazují pouze část reality, pokud tedy není doložena v rámci

našich moderních vzorců chování předpokládaná hra chlapců s míčem, neznamená to, že k ní v reálném životě nemohlo docházet. Doložené prameny napovídají, že s míči si děti házely ať už „normálně“ nebo ve zvláštní poloze, kdy jedna dívka seděla na zádech druhé a přehazovaly si dvě takové „jezdky“ navzájem. Mezi oblíbenou aktivitu patřilo zřejmě také žonglování.

Míče byly vyráběny z různých materiálů, nejčastěji se ale vyskytují míče sešíváné z jednotlivých kusů kůže ve tvaru klínku. Je doložen exemplář z lokality el-Asasif v Thébách, který byl sešit z kusů jelenice (MM 19.3.2010⁷ - *Obr. 1.1*), ale i další, například dva bílé kožené míče sešité z 12 dílů kůže nalezené v blíže neurčeném místě v Thébách (Petrie 1927, 58, č. 262-263) či červený kožený míč zhotovený ze 6 částí (Petrie 1927, 58, č. 264). Kožený povlak mohl být vyplněn různým měkkým materiálem, doložené máme výplně tvořené vlnou (MM 22.1.1206 - *Obr. 1.2*), proužky papýru (Petrie 1927, 59, č. 365) či jakýmsi rostlinnými vlákny smotanými do klubka (UC27882iv - *Obr. 1.4*, MM 11.151.664 - *Obr. 1.3*, MM 15.3.1122 - *Obr. 1.5*). V tomto posledním případě však, dle mého názoru, musíme být opatrní. Jen stěží lze totiž odlišit pozůstatek výplně balónu a klubko příze připravené k dalšímu textilnímu zpracování. Známe také dřevěné exempláře z Lištu (MM 22.1.703 - *Obr. 1.8*, MM 22.1.724) a z Láhúnu (Petrie 1927, 58, č. 261), zde je však otázka, zda se jedná, o hračky ještě diskutabilnější.

Dalším materiálem, který máme pro tento typ artefaktu doložený, je hlína či jíla. Dvě hliněné koule z Láhúnu, jedna zlomená v půli, druhá celá, jsou uloženy v Petrieho muzeu (UC7237 - *Obr. 1.6* a UC7237ii - *Obr. 1.7*, Velasco Pérez 2012, 225), na vnější straně je patrné množství rýh. Jim velmi podobné exempláře byly nalezeny také na lokalitě el-Rekakna v hrobce R50, v otvoru vyhloubeném na vrcholu zdi mastaby (MM 20.2.1949 - *Obr. 1.9* a MM 20.2.1950 - *Obr. 1.10*).

Velikost míčků (či kuliček) se pohybuje zhruba mezi 4 cm v průměru (MM 22.1.1213) do 7 cm (UC27882iv - *Obr. 1.4*), vidíme tedy, že se jedná o relativně malé předměty. Tato velikost ale zcela odpovídá doloženým ikonografickým pramenům.

⁷ Všechny předměty z muzeí uvádím bez další citace pod jejich muzejním inventárním číslem, ke kterému je připojena zkratka názvu muzea (EA = British Museum v Londýně, www.britishmuseum.org, MM = The Metropolitan Museum of Art v New Yorku, www.metmuseum.org, MFA = Museum of Fine Art v Bostonu, www.mfa.org, UC = Petrie Museum of Egyptian Archaeology v Londýně, www.ucl.ac.uk)

Míčky, se kterými si dívky na scénách v Bení Hasanu hází, se jim evidentně vejdu snadno do dlaně, některé dívky si pohazují více míčky najednou a zdá se, že velikostně odpovídají těm, se kterými artisté žonglují dodnes.

Osobně se přikláním k názoru, že jako hračky můžeme s určitou pravděpodobností interpretovat míče s koženým potahem. U ostatních je jejich interpretace vzhledem k rámci, v němž jsou zobrazované ve výzdobě hrobek, diskutabilnější. Mohlo jít např. právě o předměty používané při zmiňovaných rituálech.

4.2 FIGURKY ZVÍŘAT

Figurky z hlíny a dalších materiálů, které zobrazují různá zvířata, patří zřejmě do jedné z nejpočetnějších a nejdiskutovanějších skupin předmětů, které mohou být klasifikovány jako hračky. Známe jich skutečně velké množství. Řadu jich uvádí Petrie (1927, 61), ovšem většina z jím publikovaných nálezů pochází z neznámého kontextu a u mnoha nemáme ani jejich fotografii.

Nejprve si představme předměty, které jsou jako hračky interpretovány. Častým námětem figurek je krokodýl. Známe řadu takových předmětů, část z nich pochází z Láhúnu. Jedná se o figurky UC7193 - UC7198 (*Obr. 2.2-2.7*, které muzeum ve svém katalogu uvádí přímo jako krokodýly, další figurky jsou označeny jako plazi (UC7199-UC7202 – *Obr. 2.8-2.11*), figurka UC7192 (*Obr. 2.1*) je považována za ještěra. Soudím však, že toto rozdělení nemá žádného opodstatnění. Předměty mají délku od 3 cm (UC7199 – *Obr. 2.8*) do necelých 7 cm (UC7197 – *Obr. 2.6*, Velasco Pérez 2012a, 222-223, *ibidem* 2012b, 1233). Právě posledně jmenovaná figurka je shora zploštělá, hladká a má poněkud zakřivenou hlavu. Čtyři krátké nohy jsou stylizovány do jednoduchého tvaru trojúhelníku, tento rys ostatně vidíme i u skoro všech ostatních figurek (např. UC7192 – *Obr. 2.1*, UC7194 – *Obr. 2.3*), celá tato figurka je ostatně velmi stylizovaná. Na několika místech je figurka polámaná. Nejzdařilejší a nejlépe dochovaná je figurka UC7196 (*Obr. 2.5*, Velasco Pérez 2012b, 1232). Vidíme zde pečlivěji tvarované nohy, na zádech a ocase jsou naznačeny rýhy jako na opravdovém krokodýlím hřbetu, tento krokodýl má dokonce otevřenou tlamu. Kromě hliněných krokodýlích figurek známe také dřevěný exemplář, objevený v suti hrobky G 7400 na Východním pohřebišti

v Gíze. Uložen je v bostonském Museum of Fine Art pod číslem 27.1774 (*Obr. 2.19*). Oproti láchúnským nálezům je tento o několik centimetrů větší, měří 12 cm na délku, celkový vzhled se poněkud liší, má daleko více zdůrazněný hřbet.

Badatelka Aroa Velasco Pirez (2012, 1234-1235) ovšem soudí, že pro interpretaci těchto předmětů je důležité vzít do úvahy polohu Láhúnu blízko záplavové oblasti (která dnes už bohužel neexistuje). V blízkém jezeře byla jistě velká koncentrace krokodýlů. Fajjúmská oáza, 20. hornoegyptský nom byl nazýván „dům Sobka“, krokodýlího boha, v Ptolemaiovském období pak byla tato lokalita přejmenována na Crocodilopolis. Leží tedy v oblasti, kde byl krokodýl, zvíře, které bylo obávané a zároveň uctívané, běžné. Velasco Pirez proto považuje interpretaci, že se mohlo jednat o předměty pro pobavení dětí, za velmi problematickou. Spíše se kloní k názoru, že se jednalo o náboženské a kultovní předměty domácího charakteru, původní Petrieho klasifikaci považuje za velmi kontroverzní.

Figurky byly však tvarovány samozřejmě i do podoby jiných zvířat. Předmět pod číslem UC7211 (*Obr. 2.16*, možná předmět č. 506 Petrie 1927, 61⁸) představuje neúplný exemplář, protože mu chybí končetiny. Je dlouhý 6,6 cm, jeho hlava je skloněna dolů, ocas je vůči tělu příliš mohutný. Petrie Museum ve své internetové databázi s otazníkem uvádí, že jde o ovci⁹. Velasco Pirez (2012b, 1232, s odkazem na Osborn-Osbornová 1998, 192-197) se však na základě podoby muskulatury zvířete, která je dobře patrná, domnívá, že spíše než o ovci jde o tura. Podobných předmětů nalezneme mezi láchúnskými figurkami více. Neurčité figurky, které Petrie klasifikoval jako ovce, najdeme pod označením UC7209 (*Obr. 2.15*), UC7212-UC7217.

Figurka UC7207 (*Obr. 2.14*) byla s otazníkem klasifikována jako prase (Petrie 1927, 61, č. 503, pl. LIII). Ačkoli není možné to jednoznačně určit, Velasco Pirez (2012b, 1231) se odvolává na studii Osborna a Osbornové (1998, 142-143), specifickým rysem jsou zde špičaté uši, které by mohly být skutečně prasečí, protože například ovce má uši většinou malé a visící dolů. Figurka je tmavě hnědé barvy, s výjimkou několika malých bílých skvrn na povrchu těla. Podle Velasco Pirez (2012b, 1231) byly nohy figurky připevněny k tělu až dodatečně. Jednotlivé části těla vůči sobě

⁸<http://petriecat.museums.ucl.ac.uk/detail.aspx?parentprifef=> (19. 4. 2014)

⁹<http://petriecat.museums.ucl.ac.uk/detail.aspx?parentprifef=> (19. 4. 2014)

nejsou proporcionálně správně vymodelovány, což svědčí o hrubém a nepřilíš pečlivém zpracování. Prase možná představuje také figurka UC 7205 (*Obr. 2.12*, Petrie 1927, 61, č. 500, pl. LIII) a UC7206 (*Obr. 2.13*, Petrie 1927, 61, č. 501, pl. LIII), druhé jmenované ovšem chybí přední a zadní noha a jedno ucho.

Zajímavými figurkami jsou UC7218 (*Obr. 2.17*) a UC7219 (*Obr. 2.18*). Podle Petrieho totiž představují želvy (Petrie 1927, 61, č. 497, pl. LIII). První z nich měří 4,3 cm, má široké tělo, které svým tvarem připomíná krunýř, krátké nohy, ocas a skloněnou hlavu, takže bychom tento exemplář skutečně mohli za želvu považovat. U druhého exempláře musíme být opatrnější. Značná část tohoto předmětu navíc chybí a jeho určení tedy není jednoznačné.

Mezi zvířecími figurkami najdeme také zastoupené ptáky. Předmět UC7190 (*Obr. 2.20*) představuje část vodního ptáka s dlouhým krkem, podle Petrieho se jedná možná o slípku zelenookou (Petrie 1927, 61, č. 484, pl. LIII). Část dřevěné figurky ptáčka, jeho hlavu, nalezneme v Britském muzeu pod číslem EA37477. Může se snad jednat o část pohyblivé hračky, protože zde nacházíme otvory na připevnění ke zbytku těla. Nález lze snad datovat do období Nové říše¹⁰.

Další zajímavým předmětem je dřevěná figurka medvěda, která se dnes nachází v Museum of Fine Art v Bostonu (MFA72.4167 – *Obr. 2.21*). K interpretaci figurky jako medvěda přispívají krátké silné nohy, tlapy, relativně mohutné tělo a charakteristicky tvar hlavy a uší. Za pravděpodobnou dobu vzniku badatelé považují období Nové říše, místo původu ale bohužel neznáme. Může se jednat o hračku, ale na druhou stranu se jedná o natolik exotické zvíře, že mohla sloužit pro vyšší třídu egyptské Nové říše k pobavení dětí či dospělých (Museum of Fine Arts, Boston 1982, 276, č. 381).

Zvláštním nálezem je hliněný oslík nalezený Lordem Carnarvonem (*Obr. 2.22*, Carnarvon – Carter 1912, 32, pl. XXIII.1; Hayes 1959, 26, fig. 11) poblíž Hatšepsutina chrámu v Dér el-Bahrí. Nacházel se v jednom z příkopů vyhloubených archeology, které byly široké 25-40 metrů a vedly paralelně od báze svahu až k patě kolmého útesu. Oslík nese na zádech náklad devíti balíků ve tvaru jakýchsi „šišek“, které nejsou ke

¹⁰http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=118726&partId=1&place=42209&object=19761&museumno=37477&page=1 (19. 4. 2014)

zvířeti připojeny na pevně. Náklad podpírají čtyři stonky vinných listů, které jsou upevněny v zádech zvířete. Figurka oslíka byla uložena v nádobě, která může být datována do rozmezí 12.-18. dynastie. Hayes i Carnarvon s Carterem považují figurku spíše za hračku než za funerální model, důvody k takové interpretaci ovšem bohužel neuvádějí.

Druhý oslík, tentokrát z červené keramiky a bíle pomalovaný, byl nalezen nedaleko, na lokalitě Dra Abú en-Naga. V tomto případě nenese žádný náklad, ale na zádech je vybaven dvěma smyčkami, pravděpodobně částmi sedla (Hayes 1959, 26). Hayes soudí, že obě figurky byly nepochybně spojeny s pohřby (Hayes 1959, 26).

Srovnatelný s těmito dvěma příklady je další keramický oslík s nákladem objevený Petriem v Diospolis Parva (Hu) (*Obr. 2.23*). Byl nalezen ve vykradeném hrobě W 72 datovaném do období 12. dynastie (Petrie 1901, 44, pl. XXVI). Oslík má výrazné špičaté uši, nohy jsou stylizovány do trojúhelníkovitého tvaru a na zádech jakýsi náklad. Pokud se zaměříme na uši a nohy, vidíme, že figurka se velmi podobá analogickým nálezům z Láhúnu. Jak bylo již výše uvedeno, figurka UC7207 (*Obr. 2.14*) byla právě na základě tvaru svých uší klasifikována jako prase, zde se ovšem podle Petrieho jedná o osla. Silnou podobnost můžeme nalézt také s figurkou UC7205 (*Obr. 2.12*). Je tedy zřejmé, že by bylo zapotřebí provést znovu důkladnou analýzu, která by porovnála zvířecí figurky z více lokalit.

Zvláštní kategorií mezi předměty, které byly interpretovány jako dětské hračky, představují figurky, u kterých je možné s jejich jednotlivými částmi pohybovat.

Asi nejznámějším příkladem takové figurky je dřevěné čtyřnohé zvíře s otvírací tlamou uložené v Britském muzeu pod označením EA15671 (*Obr. 2.24*, Velasco Pirez 2012a, 222; *ibidem* 2012b, 1238-1239)¹¹. Tento předmět je datován do období Nové říše a pochází z Théb, přesnější místo, kontext ani nálezové okolnosti bohužel neznáme. Předmět dosahuje délky 11,7 cm a výšky 5,3 cm. Figurka byla identifikována jako kočka (konkrétní druh je neznámý). Je vyrobená ze tří materiálů – tělo je vyrobené celé ze dřeva, kulaté oči jsou z křišťálu a zuby, které jsou velmi ostré, jsou z bronzu. Levá přední noha kočky se nedochovala. Zbýlé tři nohy i ocas jsou zlomené velmi

¹¹Figurka publikována také např. v: Estensen - Parson - Wilson 1990, 117; Janssen – Jansen 1990, fig.19; Musées de Marseille 1991, fig.49; Andreu 1992,72c; Quirke – Spencer 1992, fig.11; Shaw – Nicholson 1995, 294

pravidelně, podle čehož Velasco Pirez usuzuje (2012a, 222), že nohy byly původně spojeny se základnou a teprve pak bylo přidáno tělo. V hlavě je provrtán otvor, skrze nějž byl zřejmě protažen provázek, který byl připevněn ke spodní čelisti¹². Když se tedy za provázek tahalo, dala se kočce otvírat a zavírat tlama.

Velasco Pirez (2012a, 222; ibidem 2012b, 1239) se domnívá, že v tomto případě se jistě jedná o hračku, protože právě pohyblivost této figurky jí dodává hravosti a větší realističnosti. Navíc dodává, že podobné kloubové hračky se nachází i v jiných starověkých kulturách, např. v Řecku.

Co se týče oné „hravosti a realističnosti“, nelze než s autorkou souhlasit. Osobně však vidím jako poněkud problematický fakt, že byly pro výrobu této hračky použity drahé materiály. Dítě při hře může hračku velmi jednoduše poškodit či úplně zničit. Hračky proto bývají vyrobeny z materiálu, který je za prvního zničitelný obtížně a za druhého bývá velmi levný, aby byla hračka v případě poškození, zničení či ztráty snadno nahraditelná a dítě nezpůsobilo příliš velkou škodu. V případě figurky kočky EA15671 jsou navíc bronzové zuby, jak Velasco Pirez píše, velmi ostré, tedy pro dítě nebezpečné. Domnívám se tedy, že máme dvě možnosti interpretace. První variantou je, že tato hračka patřila dítěti z vyšší společenské vrstvy, jehož rodiče chtěli svůj majetek dávat na odiv mj. právě i faktem, že si mohou dovolit dát svému dítěti ke hře předměty z drahých materiálů. Toto dítě by navíc muselo být už větší, dostatečně rozumné a schopné si ostrými zuby kočky neublížit. Druhou variantou, pro mě osobně pravděpodobnější, je, že se v tomto případě vůbec o hračku nejedná. Máme před sebou spíše dekorační předmět/sošku, který svým důmyslným systémem otvíracích úst bavila a poutala dospělé stejně jako děti. Mohlo se případně také jednat o sošku, která sloužila v rámci domácího kultu.

Další figurka s pohyblivou částí, EA65512 (*Obr. 2.25*, Velasco Pirez 2012b, 1237-1238)¹³ představuje hlodavce, snad myš. Webový katalog Britského muzea¹⁴

¹²Provázek, který vidíme na fotografii předmětu EA15671, byl figurce přidán až v moderní době, původní provázek se nedochoval.
(http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=118719&partId=1&place=42209&object=19761&page=1, 17. 4. 2014)

¹³Figurka publikována také např. v Musées de Marseille 1991, fig. 5

¹⁴

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=152501&partId=1&place=42209&object=19761&page=1

připisuje předmět období Nové říše, ale jeho datování není zcela jisté. Myš je vysoká 4,3 cm, její tělo je dlouhé 6,3 cm a ocas 7,3 cm. Předmět, klasifikovaný jako hračka, je vyroben ze dvou materiálů – ze dřeva a hlíny. Tělo z hlíny je velmi dobře modelováno, povrch je hladký a jsou na něm malované čáry černou barvou. Špičaté uši a protáhlý čenich můžeme pokládat za charakteristické znaky pro určení zvířete jako hlodavce. Dřevěná spodní čelist a ocas jsou pohyblivé, otáčí se okolo dřevěných kolíků, které jsou prostrčeny skrz tělo. Když se ocasem pohybuje nahoru a dolů, hýbe se také spodní čelist a simuluje otevírání a zavírání tlamy.

Velmi podobným exemplářem je další figurka hlodavce (myši?) z Britského muzea, EA38540 (*Obr. 2.26*). Tělo je opět vyrobené z hlíny, ve spodní části jsou k němu skrze dřevěné kolíky připevněné dvě dřevěné součásti, které mají představovat dolní čelist a ocas. I když to na fotografii není dobře patrné, povrch figurky je zdoben malováním. Datace tohoto předmětu je opět nejistá, klade se s otazníkem do období Nové říše¹⁵.

Mezi předměty, které byly interpretovány jako hračky s pohyblivými částmi, můžeme zařadit také slonovinovou figurku běžícího psa s pohyblivou tlamou datovanou do období vlády Amenhotepa III. (*Obr. 2.27*, Phillips 1948, 9, figs. 18, 19). Čelist byla původně připojena provázkem skrze otvory na krku a hrdle, později pomocí kovových kolíků nad předníma nohama. Při otevření tlamy můžeme vidět červený jazyk a dva zuby¹⁶. Předmět je vytvořen s velkou zručností, jednotlivé anatomické detaily jsou dobře propracovány. Drahý materiál ale musí vést opět k úvaze, zda se spíše než o hračku nejedná o sošku.

Na dvoře Puimreovy hrobky v Thébách byla v koši nalezena figurka ptáka, který dle Daviese mohl být nasazen na horizontální čep a pomocí provázku se pták pohyboval a předváděl tak zobání (Davies 1923, 62). Pokud je tato úvaha správná, jedná se opět o pohyblivou hračku.

Jak již bylo řečeno, badatelka Velasco Pirez se přiklání k názoru, že předměty z právě této specifické skupiny mohou být interpretovány jako hračky (Velasco Pirez

¹⁵http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3552105&partId=1&place=42209&object=19761&page=1 (19. 4. 2014)

¹⁶<http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/544519?rpp=20&pg=1&ao=on&ft=40.2.1&pos=1> (22. 4. 2014)

2012a, 1239-1241). Možnost s předmětem pohybovat přináší dítěti více zábavy, protože poskytuje více možností, jak si s ním pohrát, navíc tato vlastnost dodává hračce více realističnosti. Velasco Pirez také odkazuje na studii „Jouets et jeux de l'enfance“, která je součástí katalogu výstavy *Jouer dans l'antiquité* (Cavalier – Durand – Manson – Rouvier-Jeanlin 1992, 54-63), a knihu Ulricha Hübnera (1992), které uvádí příklady pohyblivých hraček z jiných kultur starověkého světa. Příklady hraček, se kterými se dalo pohybovat, známe také z Egypta z pozdějších období, patří mezi ně např. koníci na kolečkách z lokality Karanis a z dalších míst (viz kapitola č. 5 Archeologické doklady hraček doby Ptolemaiovské a Římské).

Velasco Pirez také podotýká, že uvedené příklady pohyblivých hraček jsou daleko lépe a kvalitněji provedeny, než jednoduché figurky např. z Láhúnu, zároveň ale správně poznamenává, že to samo o sobě neimplikuje, že se jedná o hračky. Tato interpretace vychází především z faktu, že známe analogické hračky i z jiných částí starověkého světa. Velasco Pirez také vyslovuje myšlenku, že předměty mohly sloužit k přehrávání a ilustraci příběhů o zvířatech, které byly v Egyptě velmi populární (Velasco Pirez 2012a, 1240-41).

Nejdůležitější otázkou, kterou si musíme při studiu těchto předmětů položit, je, zda je skutečně můžeme interpretovat jako hračky, nebo jestli se jedná o rituální či votivní předměty. Logickým krokem při hledání odpovědi je pokusit se nalézt co nejvíce podobných předmětů, které bychom pak mohli porovnávat.

S. Quirke ve svém článku (1998, 141-151) nabízí dva extrémní pohledy, jak můžeme tyto předměty chápat, a snaží se hledat, nakolik se můžeme k tomu či onomu pohledu přiblížit. Figurky můžeme považovat čistě za hračky, které sloužily jen pro zábavu dětí, nebo se můžeme domnívat, že Egypťané žádné hračky nevyráběli až do helenizace egyptského způsobu života v pozdně Ptolemaiovské a Římské době (Quirke 1998, 141). Ve své studii porovnává předměty nalezené v Láhúnu s podobnými figurkami z pevností Buhénu a Uronarti. Dochází k závěru, že tyto malé hliněné figurky spíše než pro pobavení dětí sloužily jako ochranné předměty. Soudí tak mj. na základě toho, že nemáme jediný písemný pramen, který by předměty ve funkci hraček jakkoli reflektoval.

Velasco Pirez (2012a, 1233) porovnává láchúnské předměty s figurkami nalezenými v el-Amarně, které byly vyrobeny také z hlíny a dosahovaly podobné velikosti. Anna Stevens ve své knize (2006, 79) uvádí, že některé figurky mohly sloužit jako sochařova předloha a jiné mohly být hračky. Zároveň však tato badatelka poukazuje na tendenci považovat tyto předměty za hračky, pokud byly nalezeny v domácích kontextech, a interpretovat je jako předměty rituální, pokud jsou nalezeny v kontextech chrámů. Stevens proto mluví o další možné interpretaci, mohlo jít o předměty sloužící v rámci domácího kultu (Stevens 2006, 79).

Další možností pro komparaci jsou nálezy z Elefantiny, které nejsou bohužel doposud publikovány, němečtí badatelé je však vystavují v místním *site*-muzeu. Také zdejší hliněné figurky zvířat (jde pouze o čtyřnohá zvířata) badatelé interpretují jako votivní předměty (Velasco Pirez 2012a, 1234).

Důležitým faktorem, který je nutné zdůraznit, je náboženský kontext života starých Egyptanů (Velasco Pirez 2012a, 1935). B. Kemp ve své studii poznamenává, že egyptský polyteismus byl založen na uctívání přírodních fenoménů a přírody jako celku a do náboženství proto pronikaly různé aspekty každodenního života, tedy i odkazy na zvířata. Je tedy velmi obtížné oddělit posvátné od profánního (Kemp 1995, 25-54). Toto pojmání okolního světa začínalo přirozeně už u dětí. Zvířata jako společníci dětí představovala jeden ze způsobů učení se o světě kolem sebe; v případě, že dítě si hraje se zvířetem, může pak toto zvíře snadno sloužit jako předloha pro jeho hračky (Bresciani 2001, 107-119).

Závěrečné úvahy nad skutečnou funkcí diskutovaných předmětů nejsou jednoduché a přiznejme otevřeně, že v tuto chvíli nelze jednoznačně rozhodnout, zda se o hračky jedná, nebo ne. Nejzásadnějším problémem, se kterým se musíme potýkat, je nedostatek nebo spíše absence spolehlivých nálezových kontextů. Jak bylo z textu patrné, u většiny zmíněných předmětů je nálezový kontext neznámý. Musíme si však uvědomit, že právě tato informace může být základním kamenem pro vytváření interpretací. Bez důkladné dokumentace a publikace předmětů, a tedy znalosti jejich přesných nálezových okolností zůstávají naše diskuse na úrovni spekulací.

4.3 ANTROPOMORFNÍ FIGURKY – PANENKY?

V odborné literatuře se často můžeme dočíst, že egyptské děti, hlavně dívky, si hrály s panenkami (např. Strouhal 1994, 26). Tato tvrzení vycházejí z interpretace mnoha nálezů figurek žen. Lze ale tyto figurky skutečně označit jako předměty pro děti?

Jedním z prvních případů figurky, která byla interpretována jako dětská hračka, je předmět UC 16148 (*Obr. 3.1*), který byl nalezen v hrobě č. 58 v Hawáře (Petrie 1912, 35-36, pl. XXX). V tomto hrobě byla nalezena dřevěná malovaná a štukovaná rakev. Tělo její majitelky Sat-Renenutet bylo zabaleno do 20 vrstev plátna. Petrie píše, že zde bylo pohřbeno dítě (dívka), nicméně nikde neuvádí rozměry rakve, podle kterých by se dalo posoudit, zda se jednalo o dítě nebo o dospělého. Dále také uvádí, že „pokud byla lidská figurka nalezena v dětském hrobě, je to jasnou indicií, že ji můžeme interpretovat jako hračku“ (Petrie 1912, 35-36). Je však dost dobře možné, že Petrieho tvrzení, že se jedná o dívku, ovlivnil právě i fakt, že zde byla podle něj nalezena panenka s postýlkou (Tooley 1991, 101-103). Šířka rakve by se dala odvodit z nákresu situace. Model postele byl dlouhý 49 cm, ležel kolmo k rakvi a podle nákresu by měl mít stejnou délku, jako je šířka rakve – tzn. 49 cm. Tento rozměr však odpovídá běžné šířce rakví dospělých v této době, která byla 40-50 cm (Garstang 1907, 164). Děti byly pohřbívány v rakvích znatelně menších a užších (např. hrob č. 1635 - Brunton 1928, pl. LXVI). Z toho je patrné, že interpretace těla jako dítěte není odůvodněná a spíše šlo o dospělého člověka (Tooley 1991, 103).

Bylo uvedeno několik argumentů, které by mohly vést k domněnám, že se jedná o hračku. Prvním byl fakt, že figurka má pohyblivé ruce. Pokud přijmeme hypotézu, že zvířecí figurky s pohyblivými částmi byly skutečně hračky, pak bychom mohli podobnou tezi aplikovat i zde. Pohyblivé ruce u figurky můžeme nalézt i u dalších doložených případů, například u figurky z hrobu č. 22 z Kubit el-Hawa, která v jedné ruce navíc nesla ptáčka (Cecil 1903, 72). Podrobné zkoumání hawáarského nálezů ovšem ukázalo, že pohyb rukou, který dnes figurka vykazuje, nebyl původně záměrný, ale vytvořil se teprve v průběhu času (Tooley 1991, 103). Druhým znakem, na který bylo poukazováno, byl fakt, že u figurky nejsou zdůrazněny druhotné sexuální znaky. Předmět je zdoben žlutou a černou barvou, v pubické oblasti se ovšem černá barva

neobjevuje. To ovšem samo o sobě nedokazuje, že se jedná o hračku, navíc samotná nahota figurky může sexualitu implikovat (Tooley 1991, 103-104). Byla také hledána podobnost s figurkami z Láhúnu, Petriem interpretované jako panenky. Při podrobnějším zkoumání se však ukázalo, že podobnost mezi těmito figurkami a figurkou UC 16148 je minimální (Tooley 1991, 104), navíc ani láchúnské předměty není možné dnes jako panenky neinterpretovat (Quirke 1998, 150).

V současné době bývají malé figurky znázorňující ženu, které jsou vyrobeny z nejrůznějších materiálů, označovány jako figurky plodnosti („fertility figurines“). Tento termín zavedla badatelka Geraldine Pinch v roce 1993 (Pinch 1993, 198-234), jež rozlišuje šest typů těchto figurek. Ve své práci prokázala, že tyto předměty souvisí se sférou magickou a náboženskými praktikami, které měly posílit a ochránit plodnost, přičemž tento pojem v jejím pojetí zahrnuje celý proces od početí dítěte až po jeho úspěšné vychování (Pinch 1993, 225). V nedávné době badatelka Elizabeth A. Waraksa tuto tezi rozšířila, ve své práci soudí, že ženské figurky byly užívány v širším magicko-lékařském kontextu, který se nevztahoval pouze na ženy a plodnost (Waraksa 2007; ibidem 2008, 3).

Figurky žen byly nalezeny ve třech různých typech kontextů - v hrobech, chrámech a na sídlištích. Jejich přítomnost v hrobech dospělých vylučuje jejich interpretaci jako hraček. Ve městě můžeme jejich přítomnost připsat dvěma faktorům: buď jde o místo, kde byly užívány obyvateli, nebo se může jednat o místo jejich výroby. Také spojitost figurek s obětními stoly napovídá spíše náboženské funkci těchto předmětů, příklady známe z Láhúnu (Petrie 1891, 9, pl. IV: 20, 23) či Karnaku (Lauffray 1980, 47-50). Je příznačné, že předměty se v tomto případě nacházely v místnostech označených jako dílny spojené s kultem v chrámu Senusreta II. v Láhúnu a Amon-Reova chrámu v Karnaku (Tooley 1991, 141).

Jedním ze závažných dokladů pro to, že předměty nepředstavovaly hračky, je nález depozitu fajánsových figurek v Chrámě obelisků v Byblu (Dunand 1948-1950, 763-765, pl. 99). Právě místo jejich nálezů nasvědčuje tomu, že se o hračky nejednalo. Dalším důležitým depozitem figurek pochází z Ramessea z hrobu č. 5 (Quibell 1898, 3). Obsahem depozitu byly fragmenty rakví, skříňka s papyry a blízko ní nalezená slonovinová figurka, dále bronzový ureus, část paruky, fajánsové a vápencové figurky

zvířat i lidí a další předměty. Slonovinová figurka zobrazuje nahou mladou ženu nesoucí lví masku podobnou maskám nalezeným v Láhúnu, figurka drží dva urey, lví maska nabízí asociaci s Ahou (později Besem), ochráncem rodiny a plodnosti (Tooley 1991, 105-106). Papyry nalezené ve skříňce obsahovaly magicko-lékařské dokumenty, zdá se tedy, že i slonovinovou figurku můžeme s tímto kontextem spojit.

Výše citované tvrzení W. Petrieho, že „pokud byla lidská figurka nalezena v dětském hrobě, je to jasnou indicií, že ji můžeme interpretovat jako hračku“ nemůžeme dle mého názoru považovat za korektní. I v případě, že by se podařilo prokázat, že Sat-Renenutet byla skutečně ještě dítě (což se nám, bohužel, už nikdy prokázat nepodaří), by se totiž figurka nalezená v jejím hrobě nedala za hračku jednoznačně považovat. V tomto případě bychom museli nalézt další analogické kontexty a tyto předměty by se musely nacházet pouze v kontextech spojených s dětmi. Jak bylo ale výše uvedeno, známe tyto figurky i z hrobů dospělých nebo v souvislostech náboženských. Naopak neznáme případ, kdy by byla ženská figurka nalezena v prokazatelně dětském hrobě.

Nemůžeme samozřejmě tvrdit, že panenky ve starém Egyptě určitě neexistovaly. Při současném stavu bádání ovšem musíme přiznat, že se nám nepodařilo žádnou jednoznačně interpretovatelnou nalézt.

4.4 KÁČI

Dalším typem hračky, který známe z Egypta, je káča. Jedná se o kuželovité předměty, nejčastěji ze dřeva, známe ale i fajánsové (*Obr. 4.3*). Doložené případy publikoval Petrie (1927, 58). Uvádí celkem 19 kusů, které byly všechny nalezeny v Láhúnu, jen jeden příklad v Ghurábu. Nález v Petrieho muzeu označený jako UC 7147i (*Obr. 4.1*) je vysoký 6,3 cm. Na jeho povrchu můžeme vidět vyřezanou drážku, do té se zřejmě navinul provázek, kterým se káča roztáčela (Velasco Pirez 2012a, 224). Předmět UC 7947 (*Obr. 4.2*) má podobu poněkud odlišnou, nejedná se o skutečný kužel, jako u UC 7147i, ale spíše o válec, který je na jedné straně zahrocený. Předmět také nenese stopy vyřezávání, nenachází se na něm ani drážka jako u předchozí káči. Dle mého názoru tedy v tomto případě musíme k interpretaci přistupovat opatrněji, podobně jako u předmětu Petriem publikovaném pod č. 353 (1927, 58) a označeném jako dvojitá káča, protože byl zahrocen na obou koncích. Definitivní vyřešení by možná mohl přinést experiment, který by prokázal, zda lze tento předmět jako káču použít.

Velasco Pirez (2012a, 225) sice uvádí, že káči můžeme nalézt i na dalších lokalitách. Odkazuje například na hračky doložené v Syropalestině (Hübner 1992: 86-89). Tvrdí také, že máme doložený stejný předmět v jiných starých kulturách, jehož zastoupení nalezneme např. v antickém světě. Uvádí příklad nádoby, na které je zobrazen mladý muž hrající si s káčou, která pochází z 5. stol. př. Kr. a dnes se nachází v Královském muzeu historie a umění v Bruselu¹⁷. Tato badatelka však nezmiňuje žádnou egyptskou lokalitu, Janssen a Janssen (1990, 45) uvádí fajánsové nálezy z Fajjúmu.

Velasco Pirez (2012a, 225) soudí, že si můžeme být jisti, že tento druh artefaktu představuje káču, právě díky tomu, že si tento předmět udržel stejné použití a tvar od nejstarších dob až do dneška.

¹⁷ Velasco Pirez bohužel neuvádí konkrétní odkaz na literaturu ani inventární číslo v muzeu.

4.5 Tzv. „TIPCATS“

Zvláštním druhem artefaktu, který Petrie našel, publikoval (1927, 58) a interpretoval jako hračku (*Obr. 5.1*), byly dřevěné předměty mandlovitého tvaru o velikosti 6,9 – 16 cm a tyčky o délce 25 – 40 cm také ze dřeva (Szpakowska 2008, 54). Tyto předměty, nalezené převážně v Láhúnu, byly vykládány jako součásti starověké obdoby hry, kterou Petrie nazývá „tipcats“, zřejmě se jedná o něco podobného jako tzv. tlučení špačků. Szpakowska popisuje princip hry, kdy se tyčkami udeřilo do mandlovitých předmětů, které tak byly vymrštěny do vzduchu. V tomto případě je podle této badatelky zřejmé, že uvedená interpretace je založena na osobní zkušenosti výkopce. Hru znal ze svého dětství a tyto artefakty mu ji připomínaly. Kdyby předměty zkoumal někdo jiný, mohl by jistě přijít se zcela odlišnou interpretací (Szpakowska 2008, 54). Musíme se snažit na ně nahlížet nezaujatým pohledem, i když není samozřejmě možné se vlivu vlastní kultury a osobní zkušenosti úplně zbavit.

Osobně navrhuji další možnou interpretaci těchto dřevěných tyček. Pokud bychom zůstali u her, dalo by se například uvažovat o tom, že tyto tyčky představují předměty zobrazené ve scéně popsané jako „Vrhání pro Sešemu“ v hrobce Ptahhotepa II. v Sakkáře (Davies 1900, pl. XXI, XXIII) či scénu zápasu chlapců v hrobce Kara a Idua (Simpson 1976, pl. XXIV, fig. 38). Do úvahy přichází také výjev z hrobky č. 17 v Bení Hasanu (Newberry 1894, pl. XVI, v kapitole o ikonografii jsem ho pracovníčně označila číslem (4)), který je označen přípisem *d3b^c 2* překládaným jako „hra se dvěma tyčkami“.

4.6 KUŽELKY

V dětském hrobě č. 100 v Nakádě byla nalezena zajímavá skupina drobnějších předmětů (*Obr. 6.1*, Petrie - Quibell 1896, 35, pl. VII). Bylo objeveno devět kamenů specifického tvaru na jedné straně zploštělém, čtyři kuličky z porfyru a tři hranoly z šedého mramoru, dva stejné velikosti a jeden delší. Badatelé soudí, že tyto předměty měly být patrně umístěny na desce, ale jejich původní rozmístění není jasné, protože byly nalezeny v hlíně a ve výplni hrobu. Navrhují interpretaci nálezů jako sadu pro hraní kuželek. Na jedné straně hrací desky byly vztyčeny kameny specifického tvaru, na

druhé byla ze tří hranolů postavena branka, skrze kterou byl nutné prohodit holičky při snaze porazit co nejvíc „kuželek“. V dalším, bohužel nespecifikovaném hrobě v Naqádě bylo nalezeno 16 podobných kuliček a jeden hranol, nenacházely se zde ovšem žádné „kuželky“ (Petrie – Quibell 1896, 35; Janssen – Janssen 1990, 45-46). Musíme ovšem zdůraznit, že interpretace těchto předmětů opět vychází z podobnosti s předměty, které byly blízké výkopcům, je tedy zřejmé, že musíme tento výklad brát pouze jako možnost opřenou o skutečnosti naší doby, nikoli skutečnosti egyptské.

4.7 UNIKÁTNÍ NÁLEZ DĚTSKÉ HRY „BAWAWA“

Archeologické výzkumy mohou přinášet mnohá překvapení a neočekávaná zjištění. Ač to není běžné, stává se, že se podaří odkrýt něco, co je v naší kultuře dosud živé. Tyto souvislosti, jež lze označit jako kulturní kontinuity a které jsou v našem oboru tak často ignorovány, si zaslouží jistě pozornost a vzetí do úvahy. Sociální chování, rituály, zvyky a lidové tradice, které můžeme dnes pozorovat v Egyptě, jsou často ozvěnou něčeho, co můžeme rozpoznat během studia dokumentů či odkrýt během archeologických vykopávek (Leblanc 2008, 261-262).

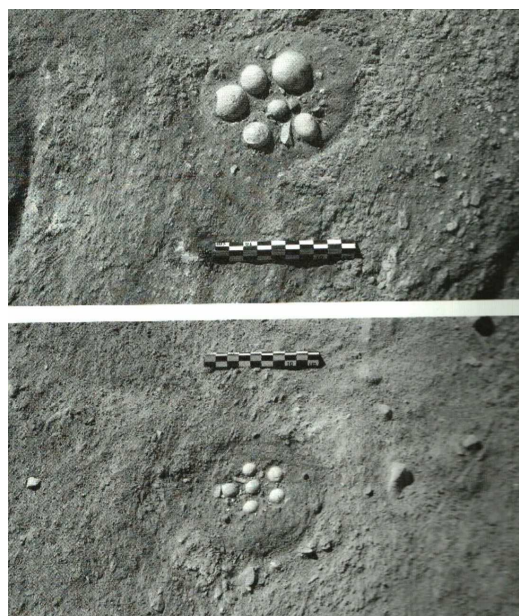
Příklady takových kulturních kontinuit přinášejí také výsledky archeologického výzkumu prováděného v Ramesseu francouzskými badateli od roku 1989¹⁸. Tento výzkum přinesl objev několika ostrak s hieratickými literárními texty a úryvky slavné Kemyt. Byla také nalezena cvičení hieroglyfického psaní na úlomcích vápence. Ukázalo se, že se podařilo odkrýt školu, která sestávala z budovy ze sušených cihel rozdělené na tři nezávislé prostory. Před budovou se nacházel dvůr, který byl ze severu a z jihu ohraničen zdmi. Mnoho písemných dokumentů, často s velkými chybami, vykopaných v prostoru dvora, nasvědčuje, že zde, pod širým nebem, probíhalo vyučování. Je možné předpokládat, že učitel a žáci byli chráněni před sluncem plachtou. Podobným způsobem probíhá vyučování ve školách v Egyptě dodnes. Tato zvláštnost v orientálním vzdělávání, tedy školní výuka pod širým nebem, vysvětluje, proč se nám do dnešních dnů zachovalo málo takovýchto zařízení z faraonských dob (Leblanc 2008, 261).

¹⁸ Webové stránky MAFTO: <http://www.mafto.fr/about/> (14. 4. 2014)

Škola v Ramesseu nám ale předkládá další příklad takového kulturního přetrvání. Během začišťování nejstarší úrovně dvora bylo v jeho různých částech nalezeno 14 kuliček z křemene. Kuličky byly odkryty ve třech souborech, po pěti, šesti a osmi a to v původní pozici. Zjevně se jednalo o pozůstatky jakési hry, zatím se však nepodařilo nalézt nejen žádné analogické vyobrazení, které by mohlo napovědět, jak se tato hra hrála, ale ani žádné písemné prameny, které by se jí týkaly. Zdá se, že dříve než se začalo hrát, byla nejmenší kulička umístěna doprostřed a ostatní pak kolem ní. Na místě, kde se hrálo, byl vyhloubený malý důlek, zřejmě pro usnadnění chytání kuliček, které se vyhazovaly do vzduchu (Leblanc 2008, 262).

Skupinky kuliček nalezených ve škole v Ramesseu (podle Leblanc 2008, 262)

Skupinky kuliček nalezených ve škole v Ramesseu (podle Leblanc 2008, 263)

Zajímavý moment však přišel, když dělníci pracující na vykopávkách tuto hru poznali. Podle nich se hře v jižní části Egypta říká *bawawa*, v ostatních částech Egypta

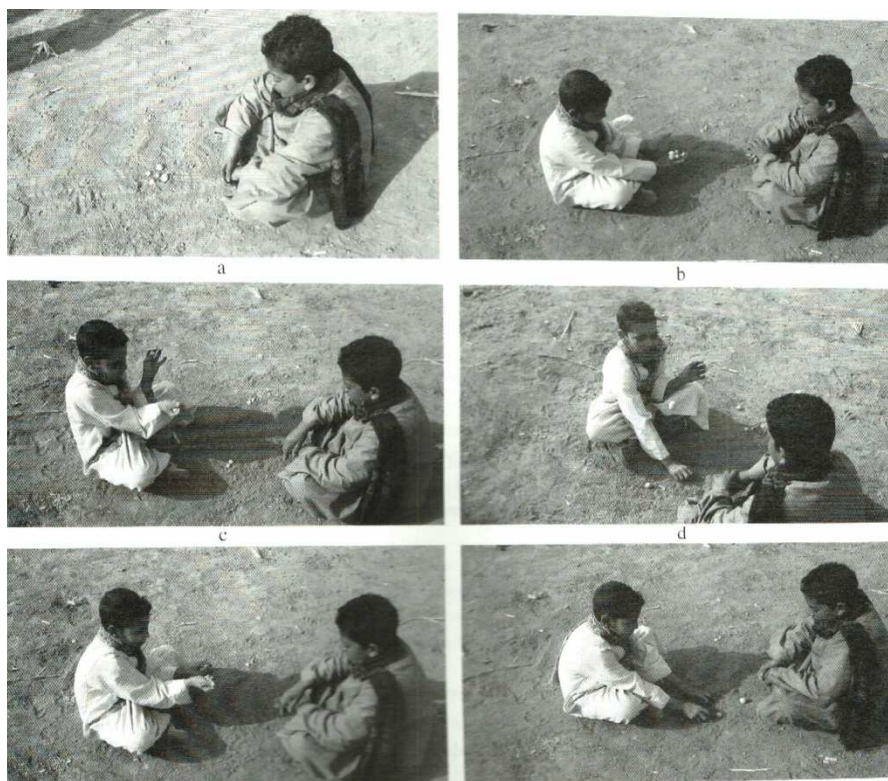
ji spíše znají pod označením *gabba* nebo *labet el-al*. Tato zručnostní hra sestávala z vyhození, chycení a umístění kuliček různými způsoby, zřejmě se tedy podobala dětské hře „drápky“, kterou známe i od nás¹⁹. Tuto hru mohli hrát malí i větší, jak ukazuje fotografie pořízená v Egyptě na konci 19. stol. (Leblanc 2008, 262).

Na západním břehu v Thébách ve vesnici Kom el-Bajrát není přitom ani dnes výjimkou vidět chlapce a děvčata hrát *bawawa*, aniž by věděli, že nedaleko od nich si touto hrou krátili dlouhou chvíli školáci z Ramessea před již před několika tisíci lety.

Fotografie z konce 19. stol. (podle Leblanc 2008, 264)

¹⁹ Pravidla hry např. zde: <http://www.hranostaj.cz/hra1195>

Fotografie z roku 2005, na snímku chlapci z vesnice Kom el-Bairat v různých fázích hry (podle Leblanc 2008, 265)

5 ARCHEOLOGICKÉ DOKLADY HRAČEK DOBY PTOLEMAIOVSKÉ A ŘÍMSKÉ

Zvláštní skupinu egyptských hraček tvoří předměty, které pochází až ze samého závěru starověkého období historie této země, z doby, kdy Egyptu vládli panovníci ptolemaiovské dynastie a kdy následně země ztratila své postavení velmoci a stala se pouhou provincií říše římské.

Charakteristickým typem hračky, který neznáme z období předcházejících, byl dřevěný koník na kolečkách. Známe mnoho exemplářů, které mají většinou velmi podobné rysy. Menší mají délku okolo 11 cm (EA26687 – *Obr. 7.4*), ale délka většiny exemplářů je více než 20 cm (UC59352 – *Obr. 7.2*, UC59354 – *Obr. 7.3*, UC45015²⁰ – *Obr. 7.1*). Koníci jsou vyřezáni z dřevěného prkénka, do kterého jsou proděravěny tři otvory, dva na předních a zadních nohách pro prostrčení osy koleček a jeden otvor na hlavě v oblasti tlamy. Tímto otvorem se prostrkoval provázek, za který děti potom hračku tahaly. U některých exemplářů se dokonce zbytky tohoto provázku přímo v původní poloze zachovaly. Známe také příklady, kdy byly tyto hračky ještě zdobeny malováním.

Zvlášť důležitou lokalitou pro poznání tohoto druhu hraček je Karanis, město v oblasti fajjúmské oázy, které zde existovalo v době zhruba od poloviny 3. stol. př. Kr. až do konce 5. stol. po Kr. V letech 1924-1935 na tomto místě prováděla výzkumy expedice univerzity v Michiganu. Na podlaze místnosti k v blízkosti zdi struktury BC72 byla v roce 1926 odkryta zcela unikátní situace, bylo zde totiž in situ nalezeno velké množství dřevěných koníků na kolečkách (tento typ koníků byl nalezen i jinde na lokalitě). Bylo identifikováno minimálně sedm těchto koníků. Jejich stav dochování byl překvapivě velmi dobrý, figurky dokonce měly kolečka na svém místě (Wilfong 2012, 237). K tomuto v rámci tématu velmi důležitému nálezu ale bohužel není kvalitní dokumentace. Předně není jasný další osud hraček z tohoto depozitu. Žádná z nich nedorazila do michiganského univerzitního muzea a ani nebyla poslána do Káhirskeho muzea, zřejmě tedy byly ještě před konzervací přesunuty někam jinam, na dnes bohužel neznámé místo.

²⁰ Délku těchto předmětů jsem stanovila na základě fotografií s měřítkem z Petrieho muzea.

Na lokalitě byly však nalezeny ještě další exempláře těchto dřevěných hraček, ty jsou nyní uchovány v Kelsey Museum of Archaeology. Právě z Karanis by snad mohly pocházet i exempláře z Petrieho muzea v Londýně - UC45015, UC59352, UC59353 a UC59354 (*Obr. 7.1-7.3*), které byly publikovány Petriem, bohužel však bez upřesnění provenience nálezů (Petrie 1927, s. 62, pl. LV, n. 587 - 590).

Kvalita dřevěných hraček známých z tohoto období nastoluje otázku manufakturní výroby. Mnohé z nich se evidentně vyráběly specializovanějšími nástroji, které jistě neměli všichni obyvatelé Karanis doma k dispozici. Manufakturní výrobu podporuje i pravidelnost tvaru a forem dřevěných koníků na kolečkách (Wilfong 2012, 237). Studium nálezů z Karanis navíc ukazuje jisté spojení s ostatními dřevěnými předměty jiného druhu. To by snad mohlo napovídat, že koníci mohli být součástí zboží řezbáře či obchodníka (Wilfong 2012, 238).

Zajímavá je také podobnost těchto koníků s exemplářem nalezeným v Usirově chrámu v Abydu (EA38142 – *Obr. 7.5*) a exemplářem z Achmímu (EA26687 – *Obr. 7.4*), který je o něco robustnější, ale jinak podobných rozměrů i celkového vzhledu. Můžeme také vidět, že tento typ hraček přetrval i do pozdějších období, jak ukazují dva nálezy z Antinoopole pocházející z byzantského období (AF1185 – *Obr. 7.6* a E27134²¹ - *Obr. 7.7*). Dnes jsou uloženy v Musée du Louvre v Paříži. Dva předměty se velmi podobají koníkům z Římského období, opět jsou vyrobeny ze dřeva a mají provrtané otvory pro osy koleček, na kterých jezdily. Oproti dřívějším hračkám však mají něco navíc – dřevěného jezdce, který sedí na hřbetě koně.

Nebyli to však jen koníci, s čím si děti z Karanis hrály. Podobného typu byli dřevění ptáci, kteří byli zřejmě také taháni za provázek. Uvádějí se také nálezy chrastítek z kamínků uzavřených v kapsách ze spletených palmových listů nebo z dřevěných tyček (klacíků) spletených nití nebo hliněné figurky zvířat (Gazda – Wilfong 2004, 29-30). E. K. Gazda a T. G. Wilfong ve své publikaci (2004, 30) také popisují nálezy panenek, které byly buď hadrové nebo vyřezané ze dřeva, měly na hlavičce připevněné lidské vlasy a některé měly dokonce plášť s kapucí. Autoři také poukazují na množství miniaturních předmětů, které považují za vybavení pro panenky.

²¹ <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/toy> (19. 4. 2014)

Soudím však, že tyto předměty, stejně jako panenky samotné, by s odkazem na diskuzi v předchozí kapitole (4.3) zasloužily podrobnější zkoumání.

Hračky nalezené v Karanis v letech 1929-1930 (podle Wilfong 2012, 237)

Skupina dřevěných koníků nalezených in situ v blízkosti zdi struktury BC72 v Karanis (podle Wilfong 2012, 238)

Zajímavými a především velmi estetickými předměty, ovšem neznámé provenience, jsou míčky, nyní uložené Britském muzeu v Londýně. Jedná se o exempláře EA46709-EA46711²² (*Obr. 7.8-7.10*). Míčky o průměru zhruba 6 cm byly vyrobeny ze lnu a jejich povrch byl zdoben červenými a zelenými segmenty z rákosu. Na dvou protilehlých místech byly přilepeny kruhové kusy rákosu, takže tyto hračky nám skutečně na první pohled připomínají míčky, jaké známe i z naší doby. Předměty byly duté a v některých exemplářích se uvnitř nacházely kamenné úlomky, proto je také zvažována varianta, že se jednalo o chraštíka²³.

Jeden druh předmětu přetrval v takřka nezměněné podobě z dřívějších dob – dřevěné káči. Rozdíl zde však je v technologii, protože tyto exempláře byly vyráběny pomocí soustruhu. Petrie (1927, 58) uvádí jednu káču z Hawáry a druhou neznámého místa původu.

Mezi další předměty, které jsou považovány za hračky, patří například olovená figurka běžícího velblouda z blíže neurčené lokality Dolního Egypta (EA1964,0107.32 – *Obr. 7.11*). Britské muzeum uvádí, že tento předmět můžeme datovat do 1. stol. po Kr. Mezi hračky řadí Britské muzeum také hadrovou panenku z Oxyrhynchu vyrobenou z kusů plátna a papyru (EA1905,1021.13 – *Obr. 7.12*). Barevná vlna, nyní vybledlá, byla aplikována na části obličeje a těla.

Vidíme tedy, že i závěrečné etapy egyptských dějin nám nabízejí artefakty, které můžeme s určitou pravděpodobností interpretovat jako hračky. Jejich kvalita v tomto období neklesá, naopak se zdá, že zde poprvé můžeme doložit jakousi specializovanou výrobu těchto předmětů, které tak získávají v jednotnou podobu a které zřejmě mohly sloužit i jako obchodní artikl.

²² Míčky publikovány také v: EA46709 - Estensen - Parson - Wilson 1990, 117; Hart 1990, 52; Janssen – Janssen 1990, fig. 19; Musées de Marseille 1991, fig. 77; Quirke – Spencer 1992, fig. 11; Shaw – Nicolson 1995, 294)

²³

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=159638&partId=1&searchText=toy&place=42209&object=19761&page=1 (19. 4. 2014)

6 ZÁVĚR

Nastínili jsme si, jaké prameny můžeme použít pro studium hraček ve starém Egyptě a co nám mohou o tématu vypovědět. Jak již bylo řečeno, písemné prameny musíme opomenout úplně, protože nemáme žádný, který by se hračkám, byť jen okrajově, věnoval. Dítě je v těchto typech dokumentů zmiňováno pouze jako „malý dospělý“, tedy pomocník při práci, nebo „budoucí dospělý“, pokud se hovoří o dědici (Quirke 1998, 149), dětství jako životní etapa her a zábavy zcela chybí. Ikonografické prameny jsou už bohatší, děti při hře na nich nalézt můžeme. Je ale evidentní, že existovalo několik druhů takových scén, které se v různých obměnách vyskytují v hrobkách. Výjimku snad tvoří scény z hrobky č. 17 v Bení Hasanu (Newberry 1894, pl. XVI). Celkový kontext těchto her napovídá, že byly silně spojeny s mytologií a náboženstvím. Přímo hraček máme ale v egyptských hrobkách zobrazeno velmi málo. Jediným dobře doloženým případem jsou míčky, ke kterým známe i archeologické doklady, které by mohly odpovídat i rozměrově.

Archeologických pramenů, které byly interpretovány jako hračky, známe poměrně velké množství. Jak bylo ale ukázáno, jen málokterý lze skutečně za hračku považovat. Největší problém přitom představuje naprostá nedostatečnost poznání archeologických kontextů, bez jejichž znalosti nemůžeme činit jednoznačné závěry. Právě ony nám totiž jako jediné mohou prozradit více o spojitosti konkrétního předmětu s dalšími a také o tom, kdo předmět mohl užívat a jak se dostal na místo, kde byl nalezen archeology.

Pokusme se tedy přiřadit předměty ke skupinám materiální kultury ve vztahu k dětem, jak je definovala Sally Crawford (2009, 59). Do první skupiny dle ní patří předměty, o kterých panuje mezi archeology všeobecná shoda, že sloužily jako hračky. Známe takové z Egypta? Patrně bychom sem mohli zahrnout míčky, o kterých mezi badateli nepanují pochybnosti. Dále sem budou patřit káči a hračky s pohyblivými částmi - dvě myši a možná kočka, o které se ale já osobně domnívám, že to hračka není. Také dřevěné koníky na kolečkách bychom jistě zařadili sem. Druhou skupinu tvoří předměty, které by mohly být hračkami na základě analogie s předměty skupiny 1 nebo na základě kontextu. O absenci znalosti kontextů jednotlivých nálezů jsem se už zmiňovala, ty nám tedy v přiřazování předmětů do této skupiny bohužel nepomohou.

Bude sem ale patřit patrně hliněné figurky, dřevěné předměty, ať už je blíže pravdě Petrieho interpretace jako „tipcats“ nebo se jednalo o tyčky ke hře „Vrhání pro Sešemu“ či hře *d3b^c 2*. Čistě na základě analogie s nám známými panenkami bychom sem mohli zařadit možná některé ženské figurky, šlo by o ty případy, kdy nemůžeme sice spolehlivě prokázat, že se jedná o hračky, ale kontext ani nevypovídá jasně o tom, že šlo o předměty magicko-náboženského charakteru.

Co tedy můžeme říci o dětech a jejich hrách ve starém Egyptě? Egyptské děti si jistě hrály neméně často jako si hrají děti dnes. Kromě toho, že tento fakt musíme na základě lidské přirozenosti předpokládat, svědčí o tom i předložené archeologické a ikonografické prameny. Tyto doklady ovšem hovoří matně a nepřímě. Dá se vlastně říci, že ani jeden z nich nepředkládá jednoznačný důkaz.

Studium hraček představuje sondu do běžného života starých Egyptanů. Snažíme se vlastně podrobněji zkoumat předměty, kterým možná nevěnovaly pozornost ani sami Egyptané, staraly se o ně jedině děti, které si často pravděpodobně i sami vyráběly. Nepřímot a nečetnost dokladů, zvláště ikonografických, možná vypovídá právě o tom, že jejich tvůrci byli dospělí. Dětské hry pro ně byly zkrátka okrajovou záležitostí, zobrazovali proto jen takové, které měly spojitost s náboženstvím, tedy něčím, co přesahovalo rámec všední každodennosti.

Můžeme jen doufat, že budoucí výzkumy a jejich pečlivá dokumentace a publikace nám pomohou více poznávat i tu část života starých Egyptanů, která bývá mnohdy vědci opomíjena a nebývá na ni kladen důraz. Právě tato část ale může být pro nás tolik zajímavá a blízká. Kulturní a politické okolnosti se totiž v průběhu časů velmi rychle mění, ale děti a jejich svět her zůstávají po celé lidské dějiny velmi podobné až do dnešních dob.

LITERATURA

- Andreu, G. 1992: *Images de la vie quotidienne en Égypte au temps des pharaons*. Paris, s. 72c
- Allen, T. G. 1974: *The Book of the Dead or Going Forth by Day*. Chicago.
- Badawi, A. 1978: *The Tomb of Nyhetep-Ptah at Giza and the Tomb of 'Ankhn'ahor at Saqqara*. Berkley, Los Angeles, London.
- Bareš, L. – Vachala, B. – Verner, M. 2007: *Encyklopedie starověkého Egypta*. Praha.
- Bárta, M. 2008: *Život a smrt ve stínu pyramid. Staroegyptská hrobka a společnost v době stavitelů pyramid Staré říše*. Praha – Litomyšl
- Baxter, J. E. 2005: *The Archaeology of Childhood: Children, Gender, and Material Culture*. Walnut Creek.
- Bell, H. 1948: Popular Religion in Graeco-Roman Egypt. In: JEA 34, s. 82-97
- Bénédite, G. 1894: *Tombeau de la reine Thiti*. MMMA. T. 5. Fasc. 3, s. 480, fig. 4
- Blackman, W. S. 1927: *The fellahin of Upper Egypt: their religious social and industrial life today with special reference to survivals from ancient times*. London.
- Bresciani, E. 2001: *A orillas del Nilo. Egipto en tiempos de los faraones*. Barcelona, s. 107-119 (cit. in: Velasco Pirez 2012a, 1235)
- Brunner-Traut, E. 1968: *Altägyptische Tiergeschichte und Fabel. Gestalt und Strahlkraft*. Darmstadt, Abb. 35
- Brunton, G. 1928: *Qau and Badari II*, pl. LXVI
- Bruyère, B. 1930: *Rapport sur les fouilles de Deir el Médineh*.

- Bruyère, B. 1959: La tombe No. 1 de Sen-nedjem a Deir el-Médineh. Mémoires publiés par les membres de l'Institut français d'Archéologie Orientale du Caire, tome LXXXVIII. Caire, pl. XXXII
- Budge, E. A. W. 1909: *A Guide to the Egyptian Galleries (Sculpture)*. London.
- Capart, J. 1931: Note sur un fragment de bas-relief au British Museum (avec 1 planche). In: BIFAO 30 (1931), s. 73-75
- Carnarvon, G. H. - Carter, H. 1912: *Five years' explorations at Thebes. A record of work done 1907-1911*. London, New York, Toronto, Melbourne.
- Cavalier, O. – Durand, A. – Manson, M. – Rouvier-Jeanlin, M. 1992: Jouets et jeux de l'enfance. In: Réunion des Musées Nationaux: Jouer dans l'antiquité. Catalogue d'exposition. Marseille, 54-63 (cit. in: Velasco Pirez 2012a, 1240)
- Cecil, Lady W. 1903: Report on the work done at Aswan. In: ASAE IV, s. 72
- Crawford, S. 2009: Archaeology of play things: Theorising a Toy Stage in the Biography of Objects. In: *Childhood in the past 2*, s. 56-71
- Davies, N. de G. 1900: *The mastaba of Ptahhetep and Akhethetep at Saqqareh, Part I, The chapel of Ptahhetep and the hieroglyphs*. Archaeological survey of Egypt 8th memoir. London, s. pl. XXI, XXIII, XXVI, XXVIII
- Davies, N. de G. 1905: *The rock tombs of el Amarna. Part II. The tombs of Panehesy and Meryra II.*, s. 39, pl. XXXVIII
- Davies, N. de G. 1923: *The tomb of Puyemrê at Thebes. Vol. II*. New York, s. 62
- Decker, W. 1987: *Sport und Spiel im Alten Ägypten*. München
- Daumas, – F. Épron, L. 1939: *Le tombeau de Ti. Fasc. I. Les approches de la chapelle*. Le Caire, pl. LX, LXIII

- Draffkorn Kilmer, A. 1993: Games and toys in Ancient Mesopotamia. In: Pavúk, J. (ed.): Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistorique. Bratislava, s. 1-7 Septembre 1991. Bratislava: Institut archeologique de l'Academie slovaque des sciences, s. 359-364
- Dunand, M. 1948-1950: *Fouilles de Byblos 1933-38, tome II:2 texte a II Atlas* (=tome III), Paris, 763-765, pl. 99
- Eady, D. L. 1990: Toys and games in ancient Egypt. In: Revista de la Sociedad Uruguaya de Egiptología 7, s. 10-13
- Edel, E. 2008: *Die Felsgräbernekropole der Qubbet el-Hawa bei Asuan. I. Abteilung, Band 1*. Paderborn, München, Wien, Zürich, s. 595, Abb. 30
- Erman, A. – Grapow, H. 1953: *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache. Die Belegstellen*. Berlin
- Erman, A. – Grapow, H. 1971: *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache*. Berlin
- Estensen, M. - Parson, C. - Wilson, L. 1990: *World History I*. Marickville, s. 117
- Garstang, J. 1907: *The burial customs of ancient Egypt*. London, s. 164
- Gazda, E. K. – Wilfong, T. G. 2004: *Karanis: An Egyptian Town in Roman Times*, 2nd edn. Ann Arbor: Kelsey Museum of Archaeology.
- Hannig, R. – Vomberg, P. 1998: *Wortschatz der Pharaonen in Sachgruppen: Kulturhandbuch Ägyptens*. Darmstadt, s. 464-465
- Hannig, R. 2009: *Die Sprache der Pharaonen. Großes Handwörterbuch Ägyptisch – Deutsch (2800 – 950 v. Chr.)*. Mainz am Rhein
- Hayes, W. 1959: *The Scepter of Egypt 2*. New York.

- Hübner, U. 1992: *Spiele und Spielzeug im antiken Palästina*. Orbis Biblicus et Orientalis 121. Freiburg. (cit. in: Velasco Pirez 2012a, 1240)
- Hughes, F. 2010: *Children, play and development*. Thousand Oaks.
- Cherpion, N. – Corteggiani, J.-P. 2010: *La tombe d'Inherkhâouy (TT 359) à Deir el-Medina*. Le Caire, I. texte – s. 143-149, II. planches s. 131-137
- James, T. G. H. 1953: *The mastaba of Khentika called Ikhekhi*. London, s. 21, pl. XI
- James, T. G. H. (ed.) 1961: *British Museum Hieroglyphic Texts from Egyptian Stelae, etc. Part I. Second Edition*. London, s. 26 text, pl. XXV (994)
- Janssen, R. – Jansen, J. J. 1990: *Growing up in Ancient Egypt*. London
- Kamp, K. 2001: Where have all the children gone? The archeology of childhood. In: *Journal of Archaeological Method and Theory* 8, s. 1-34.
- Kanawati, N. – Abder-Raziq, M. 2008: *Mereruka and his family. Part II, The tomb of Waatetkhetor*. Oxford, pl. 4a, 6, 18a, 21a, 22a, 32, 50
- Kanawati, N. – Woods, A. – Shafik, S. (eds.) 2010: *Mereruka and his family. Part III:1, The Tomb of Mereruka*. Oxford, s. 33, Part III:2 pl. 20, 21, 22, 33, 76, 79, 80
- Keimer, L., 1930: Quelques hiéroglyphes représentant des oiseaux. *ASAE* 30, 6-8
- Keimer, L. 1948: Remarques sur le tatouage dans l'Égypte ancienne. Mémoires présentés à l'Institut d'Égypte. Le Caire.
- Kemp, B. 1995: How religious were the Ancient Egyptians? In: *Cambridge Archaeological Journal*, vol. 5, no. 1, s. 25-54 (cit. in: Velasco Pirez 2012a, 1235)
- Komárková, V. 1954: *Hračky ve světě dítěte*. Praha.
- Lange, H. O. – Schäfer, H. 1902: "Grab und Denksteine des Mittleren Reichs", *CG Nos. 2001-20780*, vol. IV. Berlin, s. 86-106 u 159.

- Lauffray, J. 1980: Les travaux de Centre franco-égyptien d'étude des temples de Karnak, de 1972 à 1977. In: Cahiers de Karnak VI, s. 47-50
- McAlister, D. 2008: Gender, Age and Visibility: The Archaeology of Woman and Children in Ireland 700-1200. Unpublished Ph.D. thesis, National University of Ireland, Maynooth.
- Mercer, S. A. B. 1952: *The Pyramid Texts*. New York, London, Toronto.
- Moussa, M. A. – Altenmüller, H. 1977: *Das Grab des Nianchchnum und Chnumhotep*. Mainz am Rhein, Taf. 5, 51, Abb. 6, 21
- Murray, M. M. 1905: *Saqqara mastabas*. Part I. London, pl. VII
- Musées de Marseille 1991: Jouer dans l'antiquité. Marseille, fig.49, 77
- Museum of Fine Arts Boston 1982: Egypt's Golden Age: The Art of Living in the New Kingdom 1558-1085 B. C. Catalogue of the Exhibition, s. 276
- Newberry, P. E., 1894: Beni Hasan 2. London.
- Osborn, D. J. – Osbornová, J. 1998: *The Mammals of Ancient Egypt*. Warminster.
- Park, R. W. 1998: Sizecounts: the miniature archaeology of childhood in Inuit societies. In: *Antiquity* 72, s. 269-81
- Petrie, W. M. F. et al. 1890: *Kahun, Gurob and Hawara*. London.
- Petrie, W. M. F. 1891: *Illahun, Kahun and Gurob 1889-90*. London, s. 9, pl. IV
- Petrie, W. M. F. 1901: *Diospolis Parva. The Cemeteries of Abadiyeh and Hu, 1898-9*. London, s. 44, pl. XXVI
- Petrie, W. M. F. 1912: *The Labyrinth and Giza, London*. 35-36, pl. XXX
- Petrie, W. M. F. 1927: *Objects of daily use*. London.

- Petrie, W. M. F – Quibell, J. E. 1896: *Naqada and Ballas 1895*. London, s. 35, pl. VII
- Phillips, D. 1948: *Ancient Egyptian Animals*. New York, s. 9, figs. 18, 19
- Pinch, G. 1993: Fertility figurines. In: *Votive offerings to Hathor*. Oxford, s. 198-234
- Quibell, J. E. 1898: *The Ramesseum*. London, s. 3
- Quirke, S. 1998: Figures of clay: toys or ritual objects? In: Quirke, S. (ed.): *Lahun Studies*. New Malden. s. 141-151
- Quirke, S. and Spencer, A. J. 1992: *The British Museum Book of Ancient Egypt*. London, fig. 11
- Rossie, J.-P. 2004: Children's creativity in toys and play in Morocco, the Tunisian Sahara and peace education. Original English version translated in Finnish by the editor for Liisa Piironen (Ed.), *Leikinpikkujättiläinen (Handbook of Play)*, (without the illustrations of the Finnish version). <http://www.sanatoyplay.org/articles/2004-leikin.pdf>
- Seco Álvarez, M. 2010: El papel del niño en las pinturas de las tumbas tebanas de la XVIII dinastía. The role of children in the paintings of the Theban tombs of the XVIII dynasty. In: *Complutum Vol 21, No 2*, s. 155-162
- Schwartzman, H. 1976: The anthropological study of children's play. In: *Annual Review of Anthropology 5*, s. 289-328.
- Shaw, I. and Nicholson, P. 1995: *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*. London, s. 294
- Simpson, W. K. 1976: *The Mastabas of Qar and Idu, G 7101 and 7102. Giza Mastabas 2*. Boston: Museum of Fine Arts, pl. XXIV, fig. 38, s. 24-25
- Stevens, A. 2006: Private religion at Amarna. The material evidence, *BAR International Series 1587*.

- Strouhal, E. 1994: *Život starých Egyptanů*. Londýn.
- Szpakowska, K. 2008: *Daily life in Ancient Egypt: recreating Lahun*. Oxford.
- Tooley, A. 1991: Child's toy or ritual object? In: Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion 123, s. 101-111
- Velasco Pirez, A. 2012a: El juguete en el antiguo Egipto. In: Araújo, L. M. de – Sales, J. das C. (eds.): *Novos trabalhos de Egiptologia Ibérica: IV Congresso Ibérico de Egiptologia - IV Congreso Ibérico de Egiptología 2*. Lisboa, s. 1227-1243
- Velasco Pérez, A. 2012b: La identidad de los niños a través de la arqueología en el Antiguo Egipto. In: González, J. P. - Linares, C. del C. – Rodríguez, G. M. – Sánchez Moreno, E. (eds.): *Ideología, identidades e interacción en el Mundo Antiguo*. Madrid, s. 217-233
- Verner, M. 1977: *Abusir I. The Mastaba of Ptahshepses. Reliefs I/1*. Prague
- Waraksa, E. A. 2007: Female figurines from the Mut Precinct: Context and ritual function. Dissertation: The Johns Hopkins University. (cit. in: Waraksa 2008, 3)
- Waraksa, E. A. 2008: Female Figurines (Pharaonic Period). In Willeke Wendrich (ed.), *UCLA Encyclopedia of Egyptology*, Los Angeles.
(<http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz000s3mm6>)
- Wilfong, T. G. 2012: The University of Michigan excavation of Karanis (1924-1935). In: Riggs, C. (ed.): *Oxford handbook of Roman Egypt*. Oxford. S. 223-243

ZDROJE

Julius Pollux: *Onomasticon*.

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH

1. Míče
2. Figurky zvířat
3. Antropomorfní figurky – panenky?
4. Káči
5. Tzv. „tipcats“
6. Kuželky
7. Hračky Ptolemaiovské a Římské doby